

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi
Şurasının maliyyə yardımı ilə nəşr olunub

Prof. Dr. Nizami Cəfərov
Prof. Dr. Mehmet Akif Tural

ATATÜRKÜN

AZƏRBAYCAN SİYASƏTİ

(öz dili ilə)

Türk Dünyası İfo İctimai Birliyi

“QHT” nəşriyyatı
Bakı- 2013

Lahiyyə rəhbəri: Dəyanət Osmanlı

Redaktor: Şahyəddin Əliyev

Prof. Dr. **Nizami Cəfərov**

Prof. Dr. **Mehmet Akif Tural**

Atatürkün Azərbaycan siyasəti (öz dili ilə).
Bakı, “QHT nəşriyyatı” nəşriyyatı”, 2013, 96 s.

Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu Mustafa Kamal Atatürkün nitq, çıxış və mülahizələri əsasında hazırlanmış kitab-toplu böyük öndərin Azərbaycan siyasətini əks etdirir.

© “QHT” nəşriyyatı, 2013

ÖN SÖZ

Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu, türk dünyasının böyük liderlərindən biri olan Mustafa Kamal Atatürkün xarici siyasətinin əsaslarını həmişə bir hədəf – Türkiyə Cümhuriyyətini qurub möhkəmləndirmək, «yurdda sülh, cəhanda sülh»ə nail olmaq təşkil etmişdir. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində geniş miqyas almış ümumtürk dövləti, yaxud turançılıq ideyasının dövrün real beynəlxalq vəziyyətinə uyğun gəlmədiyini görən Atatürk milli demokratik bir dövlət yaratmaq uğrunda mübarizə apararaq öz məqsədinə çatsa da, heç zaman unutmamışdır ki, cyni etnik-mədəni sistemin tərkib hissəsi olan türklərin siyasi-ideoloji birliyi qaçılmazdır. Ona görə də yeganə müstəqil türk Cümhuriyyəti tarix meydanına ümumtürklüyün bir-başə varisi kimi çıxmış, etnosun ön qədim zamanlardan gələn potensialını özündə ehtiva etmək iddiasını nümayiş etdirməkdən çəkinməmişdir. Və Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu 30-cu illərdə özünəməxsus cəsarətlə türk dünyası ilə əlaqələrin «köprülərin həmişə sağlam saxlanılmasını, etnik-mədəni bağların möhkəmləndirilməsini vəsiyyət etmişdir.

Atatürkün Azərbaycan siyasəti onun ümumi xarici siyasətinin üzvi tərkib hissəsidir.

Milli mücadilə dövründə imperialist dövlətlərin təzyiqinə qarşı dayanmaq üçün Sovet Rusiyası ilə səmimi

münasibətlər yaradan, lakin bir kommunist imperiyası ilə bu cür münasibətlərin axıracan gedəcəyinə inanmayan (və ömrünün son illərində bunu açıqca etiraf edən) Atatürkün guya Azərbaycanın müstəqilliyinə laqeyd münasibət göstərdiyini iddia etmək yalnız dövrün, zamanın siyasi konyukturasını, tarixin «məntiq»ini anlamamaqdan irəli gələ bilər. Ən böyük liderlər belə ürəklərindən (və beyinlərindən) keçənləri deyil, bacardıqlarını edirlər. Atatürk, hər şeydən əvvəl, Osmanlı imperiyasını paytaxtına qədər işğal eləmiş müxtəlif məqsədli düşmənləri dəf etmək üçün xalqın iradəsini bir yerə toplaya bildi. İkincisi, Vətənin o zamana görə mümkün ola biləcək hüduqlarını müəyyənləşdirdi. Və üçüncüsü türk xalqının (ümumən türk etnosunun) müstəqil demokratik dövlət (cümhuriyyət) qurmaq istedadını bütün dünyaya nümayiş etdirdi.

Sovet Rusiyası həm milli mücadilə, həm də Cümhuriyyət quruculuğu illərində Atatürkün (və Atatürk inqilablarının), dünyada demək olar ki, yeganə ciddi müttəfiqi idi. Bir-birinin daxili işlərinə qarışmamaq şərti ilə bu dostluğa ehtiyac vardı... Və Atatürk istəsəydi belə Azərbaycanı Sovet Rusiyasının pəncəsindən xilas edə, müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaşamasına kömək göstərə bilməzdi. Bununla belə 18 oktyabr 1921-ci ildə Ankaradakı Azərbaycan səfirliyi qarşısında çıxış edərkən söylədiyi fikirlər, keçirdiyi hisslər onun Azərbaycan sevgisinin möhtəşəmliyini göstərir. «Azərbaycan bayrağının Türkiyə bayrağının yanında, Türkiyə səmasında dalğalanmasını görmək bütün millətimiz üçün böyük bir bayramdır» - deyən Atatürk, çox güman ki, yalnız Türkiyə

türklərinin deyil, bütün türklərin – türk millətinin əhvali-ruhiyyəsini ifadə edirdi.

Milli mücadilə qəhrəmanı Qazi Mustafa Kamal 1918-1920-ci illərdə Azərbaycanda gedən mürəkkəb ictimai-siyasi proseslərdə Azərbaycan türklərinin öz milli iradəsini lazımi şəkildə ortaya qoya bilməmələrindən narahat olduğu kimi, sonrakı illərdə də Azərbaycandakı vəziyyətlə ardıcıl olaraq maraqlanmış, Türkiyədəki azərbaycanlı mühacirlərlə təmasda olmuşdur... Ermənilərin Şərqi Anadolu və Azərbaycan türklərinə qarşı apardıqları qətləmin qarşısını almaq, «Ermənistan»ın hüduqlarını genişləndirmək siyasətinin irticaçı xarakterini bütün dünyaya bəyan etmək uğrunda mübarizə aparan Atatürk «erməni məsələsi»nin türk dünyası üçün nə qədər ciddi problemlər yaradacağını dərinlən bilən türk liderlərindən idi. Lakin gücü yalnız ona çatdı ki, Şərqi Anadoluda erməni dövləti qurmaq iddiasının qarşısını ala, erməniləri Türkiyə Cümhuriyyəti hüduqlarından kənara – Şərqi ata bildi...

Atatürkün Azərbaycan siyasətini əks etdirən sənədləri ilk dəfə toplu şəkildə nəşr edərkən düşünürük ki, bu sənədlər Azərbaycan tarixinin ən mübahisəli dövrlərindən birinin daha obyektiv şəkildə öyrənilməsinə təsirsiz qalmayacaqdır.

* * *

M.K. Atatürkün nitq, çıxış və müşahidələrindən alınmış mətnlər necə varsa o cür verilmiş, böyük öndərin dil-üslubuna toxunulmamışdır.

ERZURUM KONGRESİ'Nİ AÇARKEN

23 Temmuz 1919

... Efendiler!

Vaziyet-i umumiye ve hususiye hakkında cümlenizce malum olan bazı hususâtı burada tekrar hatırlatmayı faydadan hali bulmuyorum:

... e) Ahiren devletler arasında hasil olan rekabet münasebetiyle İngilizlerin Kafkasya'dan kamilen çekilmesine karar verilmiş ve tatbikat bir müddetten beri başlamıştır, İtalyan kuvvetlerinin Batum tarikiyle Kafkasya'ya gelmesi mukarrer ise de İtalya'daki ve Kafkasya'daki ahvali dahiliye münasebetiyle bu kararın tatbikından korkuyorlar.

f) İstiklali millilerini tehlikede gören ve her taraftan istilaya maruz kalan Rus milleti bu tahakkümü umumiye karşı bütün efradı milletin kudreti müşterekesiyle çarpışıp ve umumun malumu olduğu veçhile bu kuvvet kendi memleketleri dahilinde galebe çalmış ve kendi üzerine musallat olan milletleri de daire-i nüfuz ve sirayetinde almakta bulunmuştur.

g) Şimali Kafkas, Azerbaycan ve Gürcistan biribirleriyle ittihat ederek mevcudiyeti milliyeleri aleyhine yürümek isteyen Denikin ordusunu harben tazyik ve Karadeniz sahiline sürmüştür.

h) Ermenistan'a gelince: Bir fikri istila perverde eden Ermeniler, Nahcivan'dan Oltu'ya kadar bütün ahali-i is-

lamiyeyi tazyik ve bazı mahallerde katliam ve yağmagerlikte bulunuyorlar. Hudutlarımıza kadar islamı mahva mahkum ve hicrete mecbur ederek vilayat-ı şarkiyemiz hakkındaki emellerine doğru emniyetle takarrübetmek ve bir taraftan da 400 bin olduğunu iddia eyledikleri Osmanlı Ermenisini bir istinatgah olmak üzere memleketimize sürmek istiyorlar...

KUVAY- İ MİLLİYE'NİN VAZİYETİ
(25.X. 1919)
Tan muhəbirinə deməç.
(*Təsvir-i Efkər*)

... -Ermeni meselesi hakkında ne düşünüyorsunuz?
Erzurum, Van, Bitlis vilayetlerinden pek mahdut surette
bir miktar arazi terkine muarız mıdır?

-Osmanlı hududu haricinde müteşekkil bir
Ermenistanı memnuniyetle görürüz...

ERKANI HARBİYE-İ UMUMİYE
REİSİ İSMET BEYİN
UMUMİ VAZİYET HAKKINDAKİ
DEMECİ MÜNASİBETİYLE
8 Temmuz 1920

... Efendiler, Azərbaycan'dan buraya bazı kuvvetlerin
geleceğinden bahsolununca, ne lüzumu var, biz kafi
kuvaya malikiz zemininde bazı sözler söylendiğini işittim.
Heyeti celilenizce malumdur ki, bizim cümlemizin ve
Heyeti icraiyesimizin takip ettiği düstur, kendi
maksadımızı, hayatımızı, şerefimizi kendi kuvvet ve
mevcudiyetimizle kurtarmak ve temin etmektir. Fakat
mevcudiyetimize tasallut eden bütün garp alemleri, Amerika
da dahil olduğu halde, tabiatıyla azım bir kuvvet teşkil
ediyor. Biz de şüphesiz esasta yalnız kendi kuvvetimize
istinad etmekle beraber, bizim hayatımızla alakadar olan
bileümle kuvvetlerden azami derecede istifadede kusur
etmiyeceğiz ve böyle bir kuvveti raddetmek bittabi doğru
bir şey değildir. Gelmekte olduğundan bahsedilen kuvvet
ise bizim kuvvetimizi pek çok tezyid etmez. Fakat yalnız
şark alemleri islamin mukadderatımızla ne kadar yakından
alakadar olduğunu göstereceği için bizce haiz-i kıymettir.
Bilhassa bu nokta-i nazardan gelecek olan kuvvetin ki
belki daha çok kuvvetlerin piştarını teşkil eder- bir
kıymet-i mahsusası vardır. Efendiler, bir de bolşeviklik
aleminden bahsolundu. Yine diğer zamanlarda da
bahsolunmuştur ki; biz bolşevikleri aramış ve bul-

muşuzdur ve en son temasımız az çok maddi ve kati bir şeikle girmiştir. Resmen Sovyet Cumhuriyetiyle muhabere edilmiştir. Pekala cereyan eden muhabere muhteviyatını biliyorsunuz. Sovyet Cumhuriyeti bizim muhtac olabileceğimiz maddi muavenetin hepsini vadetmiştir. Silah, top, para vadetmiştir (bravo sesleri, alkışlar). Eğer şimdiye kadar maddi olan bu muavenetlerden istifade edememiş isek o kabahat ne bizde ve ne de Sovyet Cumhuriyetindedir. Belki son günlerde Kafkasya'da vukua gelen suitefehhümat neticesidir. Bu suitefehhümatın tamamıyla önüne geçilmek üzere bulunuluyor efendim...

**MİLLİ MÜCADELEDE BİRAN EVVEL
MUVAFFAK OLMAK İÇİN SUBAYLARDAN
KİTALAR TEŞKİLİ, MİLLETVEKİLLERİNİN
GÖNÜLLÜ KUVVETLER TEŞKİL ETMELERİ VE
SUBAYLARIN YANLARINDAKİ HİZMET
ERLERİNİN ALINMASI HAKKINDAKİ
TAKRİR MÜNASEBETİYLE**

12 Temmuz 1920

... Bu meyanda Azərbaycan'dan da bahsolundu. İttisalimizde bulunan Azərbaycan'a bir seneden beri propagandacılar gönderilmesi vesaire... Zannediyorum ki bendenizden evvel idare-i kalam eden arkadaşımız Azərbaycan'la yakından alakadardır. Bittabi kendileri çok iyi bilirlər ki, orada yakın zamana kadar büsbütün başka mahiyette bir hükümet mevcut idi. Halbuki son zamanlarda Azərbaycan içinde bir takım inkılabat oldu. Bu inkılabatın esbab-ı hakikiyesini tetkik buyurmanızı rica ederim. Binaenaleyh Türkiye, Azərbaycan kardeşine kendi nokta-i nazarlarını, hissiyat-ı uhuvvetkaranesini ve atıye ait bütün mütalaatını iblağ etmiştir ve Türkiye Azərbaycan'a kumandan göndermiş, zabıt göndermiş, hər şey göndermiştir. Azərbaycan askeri mevcudiyetini bu suretle kendine layık bir tarza ifrağ etmiştir. Binaenaleyh Türkiye Azərbaycan'la çok alakadar olmuştur. Fakat biz arzu ederdik ki, Azərbaycan bizimle bizden daha çok alakadar olsun. Binaenaleyh soruyorum, Azerbaycanlılar niçin kuvvet göndermediler? Fakat biz gönderdik Efendiler. Biz gönderdik ve semerat-ı nafıasını da aldık...

**ERZURUM MİLLETVEKİLİ DURAK VE
ARKADAŞLARININ, ŞARK CEPHESİ
KUVVETLERİNİN MÜTECAVİZLERE KARŞI
MUKABELE ETMEMELERİ SEBEPLERİNİN
BİLDİRİLMESİ HAKKINDAKİ
SUAL TAKRİRİ ÜZERİNE**

14 Ağustos 1920

Efendim, seyahat münasebetiyle gaybubet ettiğimiz sırada rüfeka-yi muhteremimizden bazılarınınverdiği takrirden Şark Cephesi hakkında tafsilat arzu buyurulmaktadır. İhtimal bu takrir huzuru alinizde okunmuştur.

Fakat arkadaşlarımızın tenevvür istedikleri noktaları bir daha hatırlatmak maksadiyle aynen okuyacağım:

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine,

Şu günlerde Şark Cephesinde, bilhassa Erzurum hudutlarında Ermenilerle Gürcülerin fazla faaliyeti meşhut olduğu hatta Gürcüler Erzurum'un şimal hudutlarına ve Ermenilerin de şark hudutlarında şiddetle taarruz ettikleri ve bu meyanda bilhassa.

Olti'nin de işgal edildiği istihbar ediliyor.

Diğer taraftan islam bolşevik ordusunun piştarları da Erzurum'a geldiği söyleniyor. Şark cephesinde kuvvetlerimizden Ermeni ve Gürcülerin taarruzunu def'e değil, hatta taarruz ederek bütün memleketlerini istilaya kaadir bulunduğuna kaniiz. Acaba orada bulunan kuvvetlerimizin mukabele etmemesi bir esbab-ı siyasiyeden mi

münbaistir? Bu muğlak mesele hakkında her halde hükümetin bize müstacelen izahat vererek tenvir eylemesini taleb ederiz.

2 Ağustos 1336

*Erzurum Erzurum Erzurum Olti
Durak Süleyman Necati Hüseyin Avni Yasin*

Efendiler, bu sualı soran arkadaşlarımızın cidden hakkı vardır. Filhakika birkaç aydan beri Kafkasya'da ve Şark cephesinde cereyan eden ahval, enzar-ı umumiyemizde muğlak, mütenevvi ve zahiren yekdiğerine muariz safahat göstermiştir. Bu sebeple sorulan sualleri esas ittihaz ederek heyeti aliyenize izahat vermeği heyeti vekileniz de pek muvafık görmüştür.

30 Mayıs ve 4 Haziran tarihlerinde Şark Cephesi Kumandanı tarafından Heyeti Vekileye bir teklif vaki olmuştur. Teklif şu idi: Evvela; Erzurum'da bulunan heyeti murahhasamızın Kars- Bakü üzerinden tirenle serian Moskova'ya gidebilmesini temin için. Saniyen: Ermenistan dahilinde ahali- i İslamiyeye icra edilmekte olan katliamı tevkif için. Salisen: Ermenilerin ilk fırsatta Erzurum'u dahi ellerine geçirmek için faaliyet ve teşebbüsatta bulunacaklarından, Ermeni ordusuna, karşı hakim ve müsait bir vaziyet-i asliye almak için zaten Brestlitovsk ve Batum muahedeleri ile bizim olan Elviye-i Selase dahilindeki Sarıkamış, Soğanlı dağlarını ve Soğanlı dağlarının geçitlerini işgal etmek faydalı olacağı bildiriliyordu. Bu üç sebepten bilhassa sonuncusu Heyeti

Vekilece de tetkik olundu ve muvafik görüldü. Zaten Meclisi aliniz Elviye-i Selase'nin zamanında, zamanı münasibinde işgali salahiyetini Heyeti Vekileye vermiş olduğundan buna istinaden kumandanın teklifini kabul etti. Binaenaleyh, 6 haziran tarihinde Şark ordumuzun hareket-ı askeriye icrası için hazırlanmasını emrettik. Ordu hazırlığıyla işgal etmekte bulunduğu bir sırada takriben on gün sonra, 16 Haziranda, akdemce tarafımızdan Moskova'ya gönderilmiş olan murahhaslarımızdan birisi memleketimize avdet etti. Bu zat, cümlemizce malum olan Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Nazırı (Çiçerin)in mektubunu getirdi. Diğer raporlar ve mektuplar muhteviyatından sarf-ı nazar Rusya Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Nazırının, hükümetleri namına Meclisi alinize, Meclisi aliniz riyasetine hitaben yazmış olduğu mektup burada okunmuştu. Tahattur buyurulursa denmişti ki; Ermenistan, Acemistan ve Türkiye hudutlarının tesbitinde Rus Sovyet Hükümetinin tavassutiyle meselenin siyaseten halli mümkündür. Diğer layiha ve mektuplarda bu nokta daha ziyade izah edilmekte idi.

Ve bu izahata nazaran herhalde bizim Ermenilere daha ziyade taarruz etmemizi Rus Hükümeti Cumhuriyesi arzu etmiyordu, muvafik görmüyordu. Fakat biz, Elviye-i Selase dahilinde bulunan her hangi bir noktayı işgal etmek demek, Ermenistan'a taarruz demek olamayacağından, zaten karar vermiş olduğumuz hareket-ı askeriye hakkında bir muhalefet görmedik ve bunun üzerine Şark Ordusu Kumandanına hareket-ı askeriye

devam etmesini ve tacil etmesini emrettik. Fakat bundan birkaç gün sonra idi ki yeni gelen resmi bir haberde Rusya Hükümetinin bir heyeti sefaretî nezdimize gelmek üzere Kars üzerinden tirenle hali harekette bulunduğu anlaşılıyordu. Bunun üzerine bu gelecek olan heyeti sefaretle zaten Erzurum'da bulunmakta olan heyeti murahhasamızın mülakatını mütaakip harekete başlamak üzere, hareketin tevkifini emrettik ki bu yirmi haziranda idi efendim, bu esbaptan dolayı 20 Haziranda Şark Ordumuzun hareket-ı taarruziyesini tevkif etmiş olduk. Bu arz ettiğim mesele şark vaziyet-i umumiyesi içinde ve Türkiye'nin, Bolşevik Hükümetiyle olan münasebat-ı umumiyesinde ufak bir parça, bir şafhadır. Bunu daha iyi ihata etmek için ve esasen vaziyeti de teyid etmek için baştan başlayarak vaziyeti daha vasi bir daire dahilinde izah edeceğim:

... Efendiler, Şark aleminin bilakayd-ü şart sahibi, mutasarrıfı olmak emelini mağrur kafalarına sokmuş olan İtilaf Devletleri, kendi hayat ve mevcudiyetlerinin devam ve bakasının, bu tesahupta ve bu tasarrufta olduğunu pek güzel takdir etmişlerdir. Binaenaleyh bu tesahup ve tasarrufu temin etmek için başta İngilizler olmak üzere bütün İtilaf Devletleri, bir taraftan tek mil kullanabildikleri vasıta ve kuvvetlerle bizi mahvetmek, bizi ezmek için çalıştıkları bir sırada, diğer taraftan da bütün beşeriyet-i mazlumeyi tahlis için çalışan Bolşeviklerin, mazlum milletimize el uzatılmaması için yine servetlerini kuvvet ve kudretlerini sarfederek uğraşmışlardır.

Fakat Bolşevik Cumhuriyeti, hem kendi hayat ve mevcudiyetlerinin ehemmiyetini taz'ifetmek, hem de İtilaf Devletlerinin pençe-i zulmünden kurtuldukları takdirde, alemşümül olan inkılabın istihsali gayatı için kendilerine en kuvvetli, en kudretli bir muavin ve müzahir olacak milletimizin dest-i vifak ve ittihadını tutmak için teşebbüs-ı fiiliyede bulunmuştur. Yaptığı teşebbüs Efendiler; onuncu ve on birinci ordularını doğrudan doğruya Kafkasya'ya, Şark Cephesine tahsis etmek oldu. Bu ordular, bizim delaletimiz, tesirimiz ve hizmetimiz sayesinde suhuletle Şimalı Kafkasya'yı geçtiler ve Azerbaycan'a dahil oldular ve Azerbaycanlılar da gelen orduları kemali sükunetle kabul ettiler. Bu ordular bir taraftan Ermenistan ve Gürcistan hudutlarında lazımgelen tedabiri ve vaziyet- i askeriye aldılar. Diğer taraftan da maddeten bizimle tesis-i irtibata tevessül ettiler-ki bu mayıs aylarında idi. Tam bu sırada idi ki; Lehistan'da cereyan eden ahval, vakayi ve hadisat gittikçe Bolşeviklerin aleyhine olarak kesb-i ehemmiyet etmişti ve Bolşevik Hükümeti mümkün olduğu kadar çok kuvveti Lehistan cephesine sevk etmek mecburiyetinde idi. Buna binaen Kafkasya'ya sevk etmiş olduğu, tahsis ettiği ordulardan onuncu orduyu kamilen simale sevketti. Onbirinci ordunun da bir kısmını sevketti. Binaenaleyh Kafkasya'da Ermenilere, Gürcülere ve heyeti umumiyeye karşı maddi kuvvetleri tenakus etti ve zayıf bulundu. İşte tam bu sırada İngilizlerin mütemadı gayretleri ve teşvikleri eseri olarak, İngilizlere bendelik etmekle zevk

alan Azerbaycan'ın müsavat hükümeti ve bu hükümetin hempalarının teşvikatiyle, şüphe yok Gürcülerin ve Ermenilerin dahliyle, ordunun Bolşevik ordusunun tamamen gerilerine düşen Gence havalisinde Azerbaycan'ın muhalif kuvvetleri tarafından bir irtica vücuda getirildi. Bu hadise üzerine Onbirinci olordu Kumandanı Ermeni ve Gürcü hudutlarında bulunan kuvvetlerin kaffesini çekti ve bunlarla tatil-i muhasamat etti ve topladığı kuvvetlerle yirmi iki mayısta Gencede isyan eden kuva-yı muhalife aleyhine hareket etti ve onları kamilen tedip ve tenkil etti. Nuru Paşa cümnenize malum bir zattır. Bu zatın tahtı kumandasında iki üç bin kişiden mürekkep bir Azeri kuvvet vardı. Bu zatı İngilizler her nasılsa iğfal etmişler, kendisiyle beraber kuvvetini kendi lehlerine istimal etmişlerdi. Yani, Nuri Paşa ve kuvvetleri dahi bu kırmızı ordu aleyhine diğer irtica edenlerle beraber hareket etmişti. Onun için Onbirinci Ordu Gence'deki usatı tedip ettikten sonra Akdam istikametinde yürüdü. Akdam, Gence'nin cenubu şarkısindedir. Orada dokuz haziran tarihinde Nuri Paşa kuvvetlerini de mağlup ve perişan etti. Mağlup olan bu kuvvetler Akdam'dan sonra cenuba, İran içlerine doğru çekildi. Bilahare bunun neticesini de arzedeceğim. Akdam hadisesinden sonra Kızılılordu Şuşa üzerinden Gerus'a geldi. Bilahadise Gerus'u işgal etti. Gerus'a gelen otuz ikinci Rus Kızıl fırkasıdır ki- bu, dört temmuzdadır efendim - bu kuvvetlerin hareketini burada bırakalım ve bizim hududumuzu aynı tarihlerde gözden geçirelim.

Ermeniler; kızıl kuvvetler kism-ı küllisinin bu havaliden uzaklaşmasından ve Azerilerin kızıl kuvvetler aleyhine isyan etmesinden ve bizim hareketimizin siyasi esbaba istinaden tevkif ettirilmesinden istifade ederek, derhal on dokuz haziran tarihinde, bir iki kolla Oltu Şurası aleyhine, diğer bir kısım kuvvetleriyle de Zengisar Şurası aleyhine taarruz hareketına başladılar. Filhakika gerek Zengisar Şurası ve gerek Oltu Şurası, bizim eski hududumuzun ilerisinde ve doğrudan doğruya Ermeni Cumhuriyetini yakından tehdit eden vaziyetlerdir. Binaenaleyh bu tehdidedici vaziyetten kendilerini kurtarabilmek için şu suretle istifadeye kıyam ettiler. Ermenilerin bu hareketi üzerine henüz o civarda bulunan Hariciye Vekilimiz tarafından Ermenistan Hariciye Nezaretine ve keza Şark Ordumuz Kumandanı tarafından Ermenistan ordusu kumandanına lazımgelen siyasi teşebbüsler yapılmakla beraber Erzurum ve havalisinde zaten mütehaşşit ve her an harekete müheyya bulunan ordumuz bazı tedabir almak mecburi-yetini hissetti. Ermeniler Oltu Şurası dahilinde Tuzla civarına kadar olan mahelleri işgale muvaffak olabilmişlerdir. Bittabi Oltu Şurasının milli kuvvetleri, bu Ermeni taarruzunu tevkif edecek kadar kuvvetli değildi. Onun için ordu, sol cenahını ileriye ve hududun öteki tarafına sürerek, Bardiz ve Tuzla hattını tuttu. Diğer taraftan da Beyazıt cihetinden de lüzumi kadar kuvvetleri Zengisar Şurası dahiline geçirdi. Aras'ın cenubuna çekilmiş olan milî kuvvetlerle gönderilen bu kuvvet birleşti ve netice olarak

gerek Zengisar'a ve gerekirse Oltuy'a karşı hareket eden Ermeni kuvvetleri tevkif edildi. Bugün hali tevkiftedir. Binaenaleyh takririn bir noktasına cevap vermiş oluyorum. Taarruz eden Ermeni kuvvetlerine karşı büyük ve kahredici hareket yapmadık ve henüz yapmıyoruz. Fakat vuku bulan Ermeni taarruzları tevkif edilmiştir ve tevkif için de icabeden tedabir alınmıştır. Bundan sonra ağustosun onunda Ermeniler zırhlı tirenlerden istifade ederek Erivan ve Çulfa şimendiferleri boyunca şimalden cenuba doğru ilerlemeğe başladılar. Bu ilerleyen Ermeni kuvvetleri karşısında bizim hududu geçmiş ufak bir müfreze halinde kuva-yi muntazamamız vardı. Bu müfrezeyi faik düşman karşısında ezdirmemek için Aras'ın cenubuna ve garbına geçmek üzere emir verildi ve bu kuvvet de aldığı emir ve talimat dairesinde Ermenilerle ciddi muharibeyi kabul etmeksizin Aras'ın cenubuna gelmiştir ve bunun neticesi olarak, hududun yine öteki tarafında olan Şahtahtı yirmi dört temmuzda Ermeniler tarafından işgal edildi. Demin arz etmiştim ki; temmuzda kızıl kuvvetler Gerus'a gelmişlerdir. Temmuzun hemen nihayetine kadar bu kuvvetler burada kaldılar ve kendilerine aleyhtar olan kuvvetlerin elinden silahlarını toplamakla vakit geçirdiler. Fakat Ermenilerin böyle Şahtahtı istikametinde ilerlemesi üzerine derhal bu kuvvet Nahcivan üzerine hareket etti ve yirmi sekkiz temmuzda yani Ermenilerin Şahtahtı'nı işgal ettiklerinden dört gün sonra piştarlariyle -- ki bir süvari livasından ibarettir - Nahcivan'a vasil oldu. Bu kırmızı kuvvetin Nahcivan'a

gelmesi üzerine Ermeniler bu kuvvetle gerisinde kalan kısm-ı küllisinin arasına girerek hattı ricatını katetmek için Ankelat istikametinde hareket ettiler. Kızıl kuvvetler buna karşı da Şoşa'dan miktar-i kafi kuvveti 31 Temmuzda Ankelat istikametinde hareket ettirerek Ermenilerin maksatlarını mevki-i file koydurmadılar. 1 Ağustos tarihinde Rus Bolşevik Hükümetinin Kızılordusuyla Büyük Millet Meclisi'nin ordusu Nahcivan'da birbiriyle maddeten birleşmiş oldu (alkışlar) oraya giden kuvvetlerimiz, kızıl kuvvetler tarafından merasim-i mahsusa ve ihtiramatı fevkalade ile kabul edilmişlerdir. Burada birleşen iki hükümet kuvvetleri diğer kuvvetler gelinceye kadar mahallinde müştereken tedabir ittihaz etmekle el'an bugün dahi meşguldür. Kızılordu süvarisinden Şahtahtı istikametine çıkan bazı seyyar kuvvetler Nahcivan'ın otuz kilometre kadar şimalinde Ermeni keşif kollarını bulmuş ve onları taretmiştir. Demin bahsettiğim Nuri Paşa kuvveti Akdam'dan sonra Hüdaaferin'e gelmiştir. İran'a doğru hareket ediyorlardı. Bu kuvvetler, Nuru Paşa tarafından, doğrudan doğruya İngilizlerin emrine girmek için talimat almıştı. Fakat vakit ve zamaniyle haberdar olduk. Şark Ordumuz Kumandanı tedabir-i seria ittihaz etti ve binnetice bu kuvvetler tenvir edildi, irşat edildi ve bu kuvvetler doğrudan doğruya tahtı kumandamıza alındı (teşekkür olunur sadaları). Ve Hüdaaferin'den sonra Nahcivan'a getirildi. Fakat tam bu kuvvetler Nahcivan'a geldiği sırada idi ki Ermeniler Nahcivan istikametinde

demin izah ettiğim Şahtahtı'na taarruz ediyorlardı. Bu taarruz az çok sarsılmış bulunan bu Nuri Paşa kuvvetleri üzerinde iyi bir tesir bırakmadı. Başlarında bulunan Azeri kumandanlar da kuvvetlerini elde tutamayacak kabiliyette görüldü. Maahaza bu kuvvetin ele alınabilen kısmı on yedi temmuzdan itibaren yirmi üç temmuza kadar Beyazıd'a getirildi. Beyazıd'tan sonra Karakilise üzerinden Hasankale'ye ve Erzurum'a sevkolunuyor. İlk kademesi 31 Temmuzda Hasankale'ye vasıl olmuştu. Bütün maruzatım, Ermenilere mücavir bulunan arazideki hareket ve hadisata şamildir...

... Efendiler; bütün bu tafsilatı tekrar hulasa etmek lazım gelirse şu noktalara işaret koymak istiyorum: anlaşılıyor ki Bolşevik Hükümeti bizimle irtibat ve temas yapmak için fiilen teşebbüsatta bulunmuştur. Ordu göndermiştir, ikincisi; vaziyetin bir iki aydan beri şarkta mühmel, muğlak kalmış olması Lehistan vaziyetinden ileri gelmiş oluyor. Lehistan'a kuvvet gitmiş olmasıyla Ermenilerin, Gürcülerin, Azerilerin mahallı, muhalif ve muarız hareketleri buna sebebiyet vermiş olur. Üçüncüsü; bütün bunlara rağmen, burada kalan kızıl kuvvetlerin zafına rağmen Azerilerin, Gürcülerin, Ermenilerin mukavemet ve taarruzuna rağmen yine Kızılordu yol, vasıta buluyor ve imkan buluyor Nahcivan'a kadar gelip bizimle teması arıyor ve buluyor. Bu üç nokta; müşterek düşmanları binnetice mağlubetmek için azmetmiş olan iki milletin, iki hükümetin münasebatı atiyesinin de arzu edildiği vechile olacağına dair bir itminan verebilir.

Hususi bir nokta-i nazardan da Ermenilerin bütün mütejaviz hareketleri tevkif edilerek onlara daima hakim bulunduğumuz görülüyor...

... Bu münasibetle Efendiler, yine şarka ait olan bir noktadan bahsedeceğim. Mesmu-u alileri olmuş olacaktır ki, son günlerde Bakü'da beynelmilel bir kongre yapılmaktadır. Resmi ve gayri resmî vuku bulmakta olan müracaatlarda bizden de oraya murahhaslar davet ediyorlar. Bu davetler doğrudan doğruya halkımıza vuku buluyor. Trabzonlulara, Erzurumlulara, her tarafa bir takım davetnameler geliyor, gönderiliyor. Aldığımız malumata göre bazı yerlerden, bilhassa hududa civar yerlerden bazı zevat bu kongreye icabet etmiştir. Efendiler; her münasebet düştükçe arz etmiştim ve bu münasebetle de bir defa daha tekrar ve teyid etmek isterim ki; biz memleket ve milletimizin mevcudiyetini ve istiklalini kurtarmak için karar verdiğimiz zaman kendi nokta- i nazarlarımıza tabi bulunuyorduk ve kendi kuvvetimize istinadediyorduk. Hiçbir kimseden ders almadık, hiç kimsenin muğlil mevoidine aldanarak işe girişmedik. Bizim nokta-i nazarlarımız, bizim prensiplerimiz cümlece malumdur ki, Bolşevik prensipleri değildir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık. Bizim itikadımıza göre, milletimizin temin-i hayat ve tealisi kendi kabiliyet-i hazmiyesiyle mütenasip olan nokta-i nazarlardır. Fakat esas itibariyle tetkik olunursa bizim nokta- i nazarlarımız – ki halkçılıktır – kuvvetin, kudretin, hakimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın

elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yok ki, bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensiptir. Elbette böyle bir prensip Bolşevik prensipleriyle tearuz etmez. Vakaa bize milliyetperver derler. Fakat biz öyle milliyetperveranz ki, bizimle teşriki mesai eden bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün milliyetlerinin icabatını tanırız. Bizim milliyetperverliğimiz her halda hodbinane ve mağrurane bir milliyetperverlik değildir ve bahusus biz islam olduğumuz için, İslamiyet nokta-i nazarından bizim ümmetçiliğimiz vadır ki, milliyetperverliğin çizmiş olduğu daire-i mahdudeyi namütenahi bir sahaya nakleder ve bu itibarla da bu nokta-i nazardan bizim istikametimizde Bolşevik istikameti görülebilir. Bahusus Boşevizm millet içinde mağdur olan bir sınıf halkı nazarı mütalaaya alır. Bizim milletimiz ise heyeti umumiyesiyle mağdur ve mazlumdur. Bu itibarla dahi bizim milletimiz beşeriyeti tahlise müteşebbis olan kuvvetler tarafından himayeye şayestedir. Bunları söylemekten maksadım, bu noktayı açık, samimî ve katı olarak ifade ediyorum. Memleket ve milletimizi kurtarabilmek için, memleketin ahengini, intizamını muhafaza etmek lazımdır. Her tarafta muhtelif kafaların, dimağların, vücutların teşebbüsü, memleketin içinde muhtelif cereyanlar, muhtelif vaziyetler tevlidedebilir. Halbuki. Efendiler, biz her taraftan, hariçten ve haricin tesiriyle dahilden, namütenahi taarruzlara, hücumlara maruz bulunmaktayız. Bu vaziyet içinde bizim için esas, sakitane vahdeti muhafaza etmektir. Bu vahdeti böyle teşebbüsat-ı münferide ile halele duçar ettiğimiz gün, o teşebbüsat-ı münferidenin netice-i muvaffakiyatı en

parlak dahi olsa, heyeti umumiyyəyi kurtarmak kabiliyyətindən mahrumdur. Binaenaleyh, falan yerde falan, ve filan ve filan yerlerde yapılan kongrelere filan, filan, filan münferiden davet olunurlar ve bunlar oraya gider ve orada mevzuubahis olan esasatı kabul eder memleket içinde tatbik etmeğe başlarsa bu, doğru bir istikamet olamaz. Biz kongrelere de gideriz. Her tarafa gideriz, her şeye iştirak ederiz. Yalnız biz ederiz. Millet gider, yani yalnız milletin mümessillerindən mürekkep olan Meclis gider ve yapılması lazımgelen şeyi o yapar ve ancak Meclisi alinizin salahiyətini haiz olan memurların her hangi kongrede, her hangi bir mahalde her hangi bir cemiyyette, her hangi bir hükumette yapacağı temas, söyliyeceği söz, vereceği imza makul ve muteber olmak lazımgelir. Her halde biz bugün için kendi nokta-i nazarlarımıza, milletimizden, halkımızdan aldığımız hakiki nokta-i nazarlara tabi olarak hareket etməkteyiz.

Hulusi Bey (Karahisar) Paşa Hazretleri. Baküde kongre resmi mi, gayri resmi midir?

Mustafa Kemal Paşa (Ankara) Gayri resmidir efendim. O resmi olsa tabii Millet Meclisini davet ederdi. Şark vaziyeti hakkında resmi rapor ve malumata istinaden heyeti aliyenizi tenvir için vukubulacak maruzatım hulasaten bundan ibarettir. Maahaza bazı noktaların tenvirine daha lüzum ve ihtiyaç görüyorsanız malumatım dahilinde izahat veririm..

**ERZURUM MİLLETVEKİLİ İSMAIL VE
ARKADAŞLARININ ERMENİSTAN MÜTAREKE
ŞARTLARI HAKKINDAKİ SUAL TAKRİRİ
MÜNASEBETİYLE
18 Kasım 1920**

Bir noktayı hatırlatmak istiyorum ve askeri nikat-ı nazara taalluk ettiği için heyet-i askeriyeden aldığım malumat üzerine heyeti umumiyyəyi tenvir etmək istiyorum. Beyefendinin buyurdukları gibi; evvelce teklif edilmiş olan mütareke şeraitini Ermenilerin kabul ettiğini söylüyor ki o mütareke şeraiti iki nokta-i nazarı ihtiva ediyordu. Birisi; Ermeni ordusundan silah almak, ikincisi o günkü vaziyetine göre Ermeni ordusunun çekileceği hatla, bizim muhafaza edeceğimiz hat arasında bitaraf mntaka bırakmak. Halbuki bilahare hareket- ı askeriye başladı. Evvelki hattı çok ileri geçtik. Yalnız bulunduğu vaziyetten şarka doğru değil, merkezden cenuba ve Şahtahtı'ndan dahi kıtaatımız ileriye yürümüştür. Binaenaleyh mütarekenamenin hututa taalluk eden kısmı bittabi yeni vaziyete göre tebeddül etmiştir. Bunun üzerine erkani harbiyeye yeni bazı tekalif yapmışlardı. Fakat bu haiz- i chemiyyet değildir. O, yeni hattın biraz garbında; bu, biraz daha ileride idi. Yalnız bunda yeni nokta-i nazar muhafaza edilmiştir. O da cenuptan Azerbaycan'a giden yolların tamamen emniyette tutulmasıdır. Erkani harbiyeye böyle bir şey vardır efendim, askeri talimat sırasında verilmiştir.

VAZİYET- İ UMUMİYE

(6.II. 1921)

... -Rusya Sovyet Cumhuriyetiyle mevcut münasebatımız ne haldedir?

-Ruslarla mevcut dostluğumuz daima hüsnühalde devam etmektedir. Moskova'da in'ikad etmek üzere olan konferensta hazır bulunacak heyeti murahhasamız, tahminime göre Moskova'ya vasil olmak üzeredir. Bu konferansta bütün Kafkas mesailini millet ve memleketimizin menafime mutabık bir surette halli kat'iyetle iktiran ettirebileceğimizi ve Rus Sovyet Cumhuriyetiyle Türkiye arasında mevcut muhadeneti maddi esaslarla tarsin edeceğimizi kaviyyen ümit ediyorum.

-Komünizm ile Rus dostluğu esasatı arasında bir münasebet var mıdır?

-Komünizm içtimai bir meseledir. Memleketimizin hali, memleketimizin içtimai şeraiti, dini ve milli ananelerinin kuvveti Rusya'daki komünizmin bizce tatbikine müsait olmadığı kanaatini teyid eder bir mahiyettedir. Son zamanlarda memleketimizde komünizm esasatı üzerine teşekkül eden fırkalar da bu hakikati bittecrübe idrak ederek tatil-i faaliyet lüzumuna kaani olmuşlardır. Hatta bizzat Rusların mütefekkirleri dahi bizim için bu hakikatın sübutuna kaail bulunuyorlar. Binaenaleyh bizim Ruslarla olan münasebat ve muhadenetimiz ancak iki müstakil vletin ittihad ve ittifak esaslarıyla alakadardır...

İKİNCİ TOPLANMA YILINI AÇARKEN

1 Mart 1921

Efendiler, siyasetimizde muayyen olan preneplere bugüne kadar sadık kaldığımız gibi bundan sonra da milletin inkişafını, istiklalinin masuniyetini temin edecek olan bu siyasetimize muhafaza-i sadakatimiz tabiidir. Siyaset-i dahiliyemizde şiarımız olan halkçılık, yani milleti bizzat kendi mukadderatına hakim kılmak esası Teşkilat-ı Esasiye Kanununumuzla tesbit edilmiştir. Bu kanunu ve be kanuna müteferri olan kanunları bir an evvel çıkararak hüsnü tatbika çalışacağız. Siyaseti hariciyemizde menafe-i milletin istilzam eylediği esasatı ihtiva eden tamamen müstakil ve serbest bir siyaset takip edilmektedir (alkışlar). Meclisimiz ve meclisimizin hükümeti cenkeu ve maceraperest olmaktan uzaktır. Bilakis sulh ve selameti tercih eder.

Bilhassa insanı, medeni mefkurelerin hayyizi husule çıkmasına fevkalade taraftardır. İşte bu esaslar dairesinde gerek şark ve gerek garp alemleriyle daima hüsnü münasebet ve revabit-ı dostiyi ararlar. Şarkta Azerbaycan, Şımalı Kafkas ve Efganistan Hükümetleriyle samimi ve vicdani münasebetler tesis ettiğimiz gibi Irak ve Suriye İslam ahaliyle fevkalade samimi rabitalar vücuda getirdik. Bizce kıymettar olan bu revabitı muhafaza etmekteyiz. İran Hükümetiyle de münasebetimiz vardır. Bunu teyit, cümle- i amalimizdendir. Ermenistan ve Gürcüstan ile mevcut münasebatımızın kariben müstakar

ve menafii milliyemize mutabık bir surette iktiran edeceğini ümidederiz. Rus Bolşevik Cumhuriyetiyle mevcut münasebatımız hüsnü cereyan ve devam etmektedir ve bu münasebatı elyevm Moskova'da bulunan heyet-i murahhasamızın dahil bulunduğu konferansta daha ciddi esasata istinadettirerek takviyeye çalışmaktayız. Bu mesaimizin tamamen arzu-yu millete tevfiik olunacağına şüphe yoktur...

**ATATÜRK'ÜN, TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET
MECLİSİ HÜKUMETİ AZERBAJYAN
TEMSİLCİSİ MEMDUH ŞEVKET BEY'E
MEKTUBU (18 MAYIS 1921)**

Ankara 18 Mayıs 337

Memduh Şevket Beyefendi'ye

Kıymetli mesainiz hakkında daima sitayişle mali malumat almaktayım. Teşekkür ederim. Birçok zamanlar Kafkaslardaki hadisat dolayısıyla sürat ve sühuletle muhabere olamıyordu. Bundan sonra bu mahzurun kalmasıyla memuldür. Komünizm propagandaları zaman zaman faaliyet kesb ediyor. Ve hudutta bulunanları endişeye düşürüyor.

Enver Paşa ve rüfekasının da bize akseden faaliyetlerindeki makasadın bizim için hüsn-i teeakki edilmesine imkan kalmamıştır. Bu zevatın bazı teşebbüsati dahilde samimi çalışan birçok kimseleri mantıktan uzaklaştırıyor. Memlekete iyilik olmuyor. Kurtulmak için ne kadar çok çalışmak lazım geleceğini takdiren gafletlerini görüyorum.

Azerbaycan hakkında vicdanı arzularımızı henüz vazih takip edememekten mustaribim.

Azerbaycan'da inkılapdan evvel, hükümet, Mir Yusuf Vezirof vasıtasıyla, muhtelif çeklerle bir milyon frank havale vermişti. Bundan başka da bir miktar para göndermişti. Şahsıma ait olan bu mebalığden yalnız ondokuz bin lira almıştım. Bir milyon frank, mukabilinde gösterilen

eşya inkılap münasibetiyle gönderilmediğinden, banka tarafından verilmemiştir.

Çeklerle protestoname Osman Bey'e tevdiyan gönderildi. Şahsen takip ettiğim birçok İslam mesailinde paraya ihtiyacım çoktur. Hükümetimizin bu gibi masarifata tahammülü yoktur. Azerbaycan hükümet-i hazırasından mezkur bir milyon frangın (altın) teminine himmet buyurmanızı rica ederim. Emin bir zatla göndermek banka muamelelerine müracahtır.

Muhabbetle gözlerinizden öper, muvaffakiyatınızı temeni ederim.

Mustafa Kemal

AZERBAYCAN ELÇİSİ İBRAHİM ABİLOF'A

(14.X. 1921)

Elçinin itimat mektubunu verirken söylediği nutka cevap

Muhterem Mümessil Hazretleri!

Azeri Türklerinin ve ictimai Azerbaycan Şura Hükümetinin kardeşlik selamına Türkiye Büyük Millet Meclisi ve bu meclisin ordusu namına zatralileri vasitasıyla yine kardeşçe mukabele etmekle bahtiyarım. Türkiye halkı, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun ordusu Azerbaycanlıların ve mümessili olduğumuz hükümetin haklarında gösterdiği asarı samimiyet ve teveccühten mütehassis ve memnundur. Fikri istila ile açılmış olan Cihan harbini hitama erdiren galipler, teklif ettikleri şeraiti sulhiye ile ana topraklarımızı, istiklal ve hürriyetimizi elimizden almağa, asırlardan beri islamın ve Türklüğün fedakar muhafızı olan milletimizi esir derecesine indirmeğe kalkıştılar. İki senedir Rumeli ve Anadolu'da görülen hareketlerimiz bu gaddarane tecavüzün aksülamelinden, her mevcudun fitratan haiz olduğu müdafaainefs hakkının istimalinden başka bir şey değildir. Milli hudutlarımız dahilinde hür ve müstakil yaşamak istiyoruz. Bu meşru emelimizi istihsal için uğraşıyoruz. Şu kutsı mücadelede milletimiz, islamın halasına, dünya mazlumlarının tezyidi refahına hizmet etmekle müftehirdir. Milletimiz bu hakikatın kardeş Azerbaycan'ın mümessili tarafından tasdik edildiğini

işitmekle büyük bir saadet duyar. Rumeli ve Anadolu halkı Azeri kardeşlerinin kalbi kendi kalbi gibi çarptığını bilirler. Bunun için getirdiğiniz tuhfe selamın ne kadar derin ve ali bir hissin eseri olduğunu takdir eder ve bu selamı alırken Azeri Türklerinin de bir daha esarete düşmemeleri ve hukuklarının paymal edilmemesi temenni ve arzusunu izhar eylerler. Azeri Türklerinin dertleri kendi dertlerimiz ve sevinçleri kendi sevinçlerimiz gibi olduğu için, onların muradlarına nail olmaları, hür ve müstakil olarak yaşamaları bizi pek ziyade sevindirir. Türkün saadeti ve mazlumların halası yolunda Azerbaycan Türklerinin de kanını dökmeye amade bulduklarına dair olan beyanatınız istilacılara karşı Türkün ve mazlumların kuvvetini artıran pek kıymetli bir sözdür. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümetinin iki kardeş millet arasındaki revabit ve alakanın daha rasın ve daha metin bir hale konulmasına bütün kuvvetiyle çalışacağını, bu babda zatalinize elden gelen her türlü muavenetleri ifa edeceğini temin eylerim.

Muhterem Mümessil Hazretleri! Kardeş Azerilerin ibraz eyledikleri asarı samimiyetten pek ziyade mütehassis olduğumu bir daha beyan ve ordumuzun muvaffakiyatı namına izhar eylediğiniz temennayata karşı samimi teşekkürlerimin kabulünü rica ederim.

AZERBAYCAN ELÇİSİ ABİLOF'UN SÖYLEVİNE CEVAP

(18.X.1921)

Cebeci'deki Azerbaycan Elçiliğine bayrak çekme töreninde söylenmiştir.

Sefir Hazretleri,

Bu gün Bize meserretli bir bayram yaşattığınızdan dolayı Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti ve şahsım namına teşekkür ederim. Bu bayram gününün benim için mes'ut bir eiheti daha vardır ki, o da müstakil Azerbaycan Şura Hükümetinin sancığını çekmek şerefini bana bahsetmiş olmasıdır.

Efendiler; Ankara'ya Yunanlıların, düşmanların bayrağı çekilmek isteniyordu. Bu fırsatı hamdolsun ki düşmanlarımız elde edemediler. Burada işte, kardeş hükümetin kardeş milletin sancığı çekilmekle bahtiyar bulunuyoruz.

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki samimi revabıtın, kardeşliğin derecesini izaha lüzum görmem. Bu kardeşlik rabitasının teyit ve takviyesi için gönderilen Sefir İbrahim Abilof Bey'in intihabında Azerbaycan Hükümetinin isabeti büyüktür. Çünkü İbrahim Abilof Hazretleri bu rabitai uhuvveti ruhunda duymuş bir zattır ve bizce dahi pek mühim olan vazifesinde muvaffak olmak için lazım gelen bütün evsafi haiz bulunuyorlar. Mezayayı mahsusasını daha ilk temaslarında Bize ihsas ve izhar

buyurmuşlardır.

Temsil ettikleri hükümetin de bir hususiyeti, başka bir kıymeti vardır. Azerbaycan Hükümeti bir halk hükümetidir; mukadderatına kendi sahip ve hakimdir. Nezdine memur oldukları Türkiye Büyük millet Meclisi Hükümeti dahi hakimiyetine bilakaydü şart sahip olan ve idare usulü halkın, mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenit bulunan bir halk hükümetidir. Türkiye halkı bu gayesinin istihsalı için bütün varlığıyla mücahede etmiş ve etmekte bulunmuştur ve edecektir.

Efendiler; Sefir Hazretleri işte böyle bir memlekette Azerbaycan'ı temsil ediyorlar. Bu mahiyeti temsildeki mana ve kıymet büyüktür. Azerbaycan ile Türkiye arasında mevcut kardeşliğin, semimiyetini tevlid ettiği rabıtanın başka, Azerbaycan'ın diğer dostlarımızla temas noktasında bulunması da haizi kıymet ve ehemmiyettir. Coğrafi vaziyeti gözönüne getirilirse fiilhakika Azerbaycan'ın Asya'daki kardeş hükümet ve milletler için bir temas ve telaki noktası olduğu görülür. Azerbaycan'ın bu mevkii mahsus, vazifesini pek mühim kılmaktadır. Bu vaziyetin yanında Anadolu'yu da gözönüne getirmenizi rica ederim. Tesadüfen sağında duvarda asılı olan şu haritanın pek güzel irac ettiği gibi Anadolu da, bütün Asya'nın, bütün mazlumlar dünyasının, zulüm dünyasına doğru ileri sürdüğü bir vaziyette bulunmaktadır. Anadolu bu vaziyeti ile bütün zulümlere, hücumlara, taarrüzlara maruz bulunuyor. Anadolu yıkılmak, çiğnenmek, parçalanmak isteniliyor:

fakat Efendiler, bu muhacemat Anadolu'ya maksur ve mahsur değildir. Bu muhacematın hedefi umumisi bütün şarktır.

Anadolu her türlü tasallutlara, taarruzlara karşı bütün mevcudiyetiyle müdafaainefs etmektedir ve bunda muvaffak olacağından emindir. Anadolu bu müdafaasiyle yalnız kendi hayatına ait vazifeyi ifa etmiyor, belki bütün şarka müteveccih hücumlara bir sed çekiyor. Efendiler, bu hücumlar elbette kırılacaktır. Bütün bu tasallutlar mutlaka nihayet bulacaktır. İşte ancak o zaman garpte, bütün cihanda hakiki sükun, hakiki refah ve insaniyet hüküm sürebilecektir.

Bugün sancak kaşidesi münasibetiyle hissettiğimiz bahtiyarlığı fahrile yad etmek isterim. Bundan evvel Afganistan sefiri muhteremi de bize bahsetmişlerdi.

Aziz arkadışımız Abilof Hazretleri; bugün Azerbaycan'ın istiklalini temsil eden sancağı çekerken ellerimin birtakım hissiyat ve teessürat ile müteharrik olduğunu duyuyorum; fiilhakika sancağı çeken benim ellerimdi. Fakat ellerimi tahrik eden, bugünkü bayramda manen müşterek olan bütün Türkiye halkının hakiki ve samimi kardeşlik hissiyatı idi.

Sefir Hazretleri; Azerbaycan sancağının Türkiye sancağının yanında, Türkiye semasında temevvücünü görmek bütün milletimiz için büyük bir bayramdır. Bize böyle bir bayram günü yaşattığınızdan dolayı samimi teşekküratımı tekrar ederim.

**ATATÜRK'ÜN, TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET
MECLİSİ HÜKUMETİ AZERBAYCAN
TEMSİLCİSİ MEMDUH ŞEVKET BEY'E
MEKTUBU (16 KASIM 1921)**

Ankara 16 Teşrinisani 337

Memduh Şevket Beyefendi'ye

6 Ağustos 37 tarihli mektubunuz muhteviyatına dair Osman Bey'den de tafsiyat-ı kafîye alınmıştır.

1 – Vaziyet-i dahiliyemiz, bazı dedikodulara rağmen, Meclis'in vaziyeti şayan-ı memnuniyettir.

2 – Sakarya muzafferiyetiyle ordumuz manen çok yükseldi. Maddi kuvveti de bildiğinizden pek ziyade fazlalaştı. Sakarya Meydan Muharebesi'ni müteakip (Eskişehir -- Afyonkarahisar) hattına kadar düşman ordusunu takip ile iktifa ettik. Yeni ve sürekli hareket için bazı hazırlıklar icap etti. Onunla meşgulüz. Vaziyet- i siyasiye icap ettirirse Yunan ordusuna yeni bir darbe vurmak mutasavverdir.

3 – Ruslarla dostluğumuz kuvvetli olarak berdevamdır. Rus Sefiri Nazeranus rahatsızlığına binaen tebdil olunuyor. Fransızlarla bir itilaf yaptık. İki ay zarfında Kilikya'yı tahliye edecekler. İtalyanlar Ankara'ya bir mümessil gönderdiler. Onunla da itilaf zemininde görüşülmeğe başlandı. İngilizler iğfal maksadıyla birkaç defa bilvasıta itilaf mükalesine girişmek ister göründü. Raddetmek istemedik. Onların sahte vaziyetleri görüldü.

4 – Kafkas hükümetleri ile olan sulhden memnunuz. Azerbaycan Sefiri İbrahim Bey'den şahsen de pek memnun kaldım.

5 – Azerbaycan Hükümeti'nin muavenet hususundaki hareket-i insaniyesine teşekkür ederim. Bu teşekkürümün, suret- i münasebede iblağımı rica ederim.

6 – Enver, Halil Paşalarla Doktor Nazım ve Talat Beylerin e'fal ve hareketleri doğru değildir. Takdir buyurduğunuz gibi...

Cemal Paşa'nın Afganistan'daki mesaisini pek dürüst ve şayan-ı memnuniyet buluyoruz. Kendisini takviye edeceğim.

7 – Buradaki rüfekanızdan Ali Bey'den çok memnunuz.

Muhabbetle gözlerinizden öperim.

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Mustafa Kemal*

**ATATÜRK'ÜN, TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET
MECLİSİ HÜKUMETİ AZERBAYCAN
TEMSİLCİSİ MEMDUH ŞEVKET BEY'E
MEKTUBU
(2 ŞUBAT 1922)**

Ankara 2 Şubat 38

Memduh Şevket Beyefendi'ye

Arkadaşımız Mirza Davud'un seyahati bu varakpareyi yazmak vesilesini başşetti. Mirza Davud Bey kıymetli ve samimi bir genç. Ankada'dan infikaki şayan-ı arzu değildi; fakat Trabzon'da bulunması da faydalı olacaktır. Bütün Azerbaycan Heyet-i Sefareti'nin hakk-i alinizde pek mütchassis olduğunu gördüm. Bu satırları yazarken yanımda bulunan İbrahim Abilof Bey'in refikaları da mahsus selam ettiklerini yazmamı arzu ettiler.

Mirza Davud Bey'in Trabzon'dan gönderebilecekleri mektubunuzu beklerim. Ali Bey arkadaşınız şayan-ı memnuniyet bir surette çalışıyor. Kemal Bey de bazı tetkikattan sonra Almanya'dan gelecektir. Gözlerinizden öperim.

Mustafa Kemal

**ATATÜRK'ÜN MEMDUH ŞEVKET (ESENDAL)
BEY'İN 21 OCAK 1922 TARİHLİ MEKTUBUNA
CEVAP TELGRAFI
(7 MART 1922)**

Ankara 7/3/22

Memduh Şevket Bey'e

21 Kanunusani 38 tarihli mektubunuzla mefufunu aldım. İstilaat ve tetkikat-ı alinizi şayan-ı istifade buldum. Umumiyetle münasebat-ı hariciyemiz hakkında hükümetimizin nokta-i nazarını Büyük Millet Meclisi'nin 1 Mart tarihli celsesinde irad ettiğim nutuk ve programda beyan eyledim. (Nvslrrhmb) Hariciye Vekaleti'nce sefaretlere çekirdim. Mesail (FR m.4 yhyh) gelince Hariciye Vekaleti bu hususlarda zat-ı alinizden bazı istizahta bulunacak ve lazım gelen talimatı tebliğ edecektir. Mesainize teşekkürle muvaffak-ı bilhayır olmanızı temeni eylerim efendim.

*Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal*

ÜÇÜNCÜ TOPLANMA YILINI AÇARKEN

1 Mart 1922

... Rus Şuralar Cuhuriyetiyle mevcut münasebat ve revabit-ı hasenemiz bu geçirdiğimiz sene zarfında en mükemmel bir surette inkişafında devam etmiştir (alkışlar). 16 martta Moskova'da bir muhadenet muahedenamesi akdettik. Bu muahede ile emperyalizmin savlet-i ihtiraskaranesine hedef olan iki devlet arasında avamil-i tahliyeden mütehassıl tesanüt, bir seldi hukukı ile de tesbit edilmiş oldu. Yakında umur-u iktisadiye ve ticariye ile şebbenderlik mesailini tanzim edecek olan mukavelatın da akdi musammemdir.

Türkiye- Rusya muahedesı, Rusya'nın müttefikı olan diğer devletlerle yaptığımız mes'ut muahedatın birincisidir.

Azerbaycan, Gürcüstan, Ermenistan, Sovyet Cumhuriyetleriyle Moskova Muahedenamesi esasları dairesinde Kars' da 13 teşrinievvel tarihli muahedenameyi akdettik. Bu muahede ile şarkta hukukı bir şekil alan vaziyet-i fiiliyemiz de Sevr Muahedenamesinin gayri kabil-i tatbik olduğunu gösteren vakayiden biridir (şiddetli alkışlar).

Ermeni meselesi denilen ve Ermeni milletinin menafil hakikiyesinden ziyade cihan kapitalistlerinin menafii iktisadiyesine göre halledilmek istenilen mesele Kars Muahedesıyla en doğru suret-i hallini buldu (alkışlar).

Asırlardan beri dostane yaşayan iki çalışkan halkın revabit-ı hasenesi maalmemnuniye tekrar teessüs etti.

Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti ile de 2 kanunusanide, Ankara'da, yine Moskova Muahedenamesi esasatı dairesinde bir muahede akdettik. Bu muahedenameyi akdetmek üzere şehirimize gelen fevkalade murahhas ve kıymettar asker Frunze Yoldaş'ın pek samimi ve dostane etvar ve ef'aliyle aramızda ne kadar iyi tesirat ve hatırat bırakmış olduğunu zikretmek isterim (alkışlar).

Kars Muahedenamesi ahkamına tevfiқан tarafeyn-i akıdın arasında ticari ve iktisadi münasebatın tanzimi ve bir konsolosluk mukavelenemesi akdı için Tiflis'e bir heyet-i murahhasa gönderdik. Bu heyet eleyvm Azerbaycan, Gürcüstan ve Ermenistan cumhuriyetlerinin murahhaslarile müzakerattadır. Tarafeynin menafiiine muvafik mukarrerat ittihaz edilerek müzakeratın yakında hüsnü hitama ermesi memuldur.

Rusya Şuralar Cumhuriyetinin kıymetli mümessili olarak, Ankara'da bulunan Aralof Yoldaş'ın (alkışlar) Büyük Millet Meclisi'ne hitaben gönderdiği mektup münderecatında memleketimiz hakkında beslediği har ve samimi hissiyata muttali oldukuz.

Azerbaycan Sovyet Cumhuriyetinin sevimli mümessili İbrahim Abilof Bey'i ise (alkışlar), geçen yazdan beri Ankarada aramızda, görmekle mahzuzuz. Rusya Sovyet Cumhuriyetine müttefik devletlerden Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti de Ankara' ya kaasitler göndererek mevcut

revabıt-ı muhadenetin (alkışlar) şeklen de tesbitini arzu etmiş ve bu arzunun ifasına tarafımızdan meserretle şitap olunmuştur.

Buhara'ya bugünlerde mühim ricalimizden bir zatın tahtı riyasetinde bir heyet- i sefaretimiz gitmek üzeredir.

Rusya Şuralar Cumhuriyeti ve müttefikleriyle en iyi münasebatı tesis ve hüsnü idame ettiğimiz gibi bizimle hemhal ve hemdert olan şark islam devletleriyle de revabıt-ı mevcude-yi hasenin takviyesini bir gaye ittihaz eyledik (alkışlar).

Bu gayeye doğru yürürken ilk muahedenameyi Efganistan Hükümet-i İslamiyesiyle 1 martta Moskova'da akdettik (alkışlar). Bu muahedenamenin tatbikatından olmak üzere Efganistan geçen yaz Ankara'ya bir heyet-i sefaret gönderdi. Bu kardeş devletin sefiri Sultan Ahmet Han (alkışlar) Ankara'da cümlemizin mahbubu kulübüdür. Afganistan'da bir mümessilimiz mevcuttur. Namdar ricalimizden birinin tahtı riyasetinde bir heyet-i sefaret dahi bugünlerde Kabil'e müteveccihen yola çıkmak üzeredir. Şevketlu Emiri Afgan Hazretleri tarafından Büyük Millet Meclisi Reisine hitaben bütün Türkiye halkına gönderilen necabet ve semimiyetle müzeyyen name- i giranbeha-yı emaret penahi, ki birkaç gün evvel huzurunuzda okunup müttefikan ve hararetle alkışlanmıştı, Afganistan'la Türkiye arasında mevcut revabıt- i uhuvvetkaraneyi bir kat daha tahkim eylemiştir.

İran Hükümet-i İslamiyesi ile da caigir bulunan

münasebat-ı hasene-i hemeivariyi takviye nuhbe-i amalimizdir. İran devlet-i fahimesi tarafından Ankara'ya bir sefirin izam edilmiş olduğunu haber al-dık. Sefirin vürudunda tahkim-i revabıtı maluf bilcümle tedabirin tarafımızdan dahi ittihaz olunacağı şüphesizdir (İnşallah sadaları).

Elhasil Rusya ve şark devletleriyle revabıtımız bugünkü münasebat-ı cihanın iktisadi ve siyasi vaziyetinden doğan gayri kabili tağyir birtakım avamili tabiiyenin tahtı tesirinde, cümlemizin menafı ve mekasıtına uygun bir tarzda inkişaf ve iktisab-ı resanet etmektedir (sürekli alkışlar)...

**İKİNCİ DÖNEM BİRİNCİ TOPLANMA
YILINI AÇARKEN**

1 Mart 1924

... İran milleti ile münasebatımız dostanedir. İran'ın amali milliyesi dairesinde inkişaf ve terakki-i mesaisini memnuniyetle müşahide ediyoruz (bravo sadaları, alkışlar). Afgan ile münasibatımız dostane olmakta berdevamdır.

Rusya Şurular İttihad-ı Cumhuriyeti ile münasebatımızın dostane mahiyette muhafazasına ve fiilen inkişafına halisane atfı kıymet ediyoruz. Bazı müşkilat kısmen amalı olarak halledilmiştir. Hemen neticeye takarubetmiş olan konsolosluk mukavelesinin imzası tehhür etmiyecektir ümidindeyiz.

Efendiler! Cumhuriyetin siyaset-i hariciyede veçhesi, müstakimane ve halisane olarak sulhun ve muahedatın muhafaza-zasına müteveccihdir. Münasebatı tevsi, mütəkabildi hukuka riayet ve hukuka tarzı riayette mütəkabiliyet hattı hareketimizdir...

ƏLAVƏ

**TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
HÜKUMETİ AZERBAYCAN TEMSİLCİSİ
MEMDUH ŞEVKET BEY'İN «AZERBAYCAN
SİYASİ FIRKALAR SON VAZİYETİ»
HAKKINDA ATATÜRK'E RAPORU
(7 OCAK 1922)**

Hariciye vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne Aslen Gence'li olduğu halde, İstanbul Darülfünunu'nda tahsilde bulunan ve tabiiyetimizi iktisap etmiş olan Ahmet Efendi isminde bir genç birkaç gündənberi Bakü'da bulunmaktadır.

Bu zatın Paris'teki Azərbaycan Heyeti tarafından gönderildiğini ve buradaki Müsavatçılara bir miktar para getirmiş olduğunu tesadüfen öğrendim. Bu genç beni de ziyarete geldi. Ve bana İstanbul'da Köprülüzade Fuat Bey'den bir tavsiye mektubu getirdi. Fakat memur olduğu işlerden bahsetmedi.

Ancak ben işlerine kısmen vakıf bulunduğum cihetle yavaş- yavaş kendisini isticvab ve Tiflis'de yirmi gün kadar kaldığını, orada dahi bu kabil fırka işleriyle meşgul kimselerle münasebette bulunduğunu, bilahare Gence'ye uğrayıp aynı suretle çalıştığını anladım. Paris Heyeti ve

bu kısım sağ Müsavatçılar ötedenberi Türkiye ile alakadar olmayarak Avrupa devletlerinin himayesinde Rusları memleketten tard edip Azerbaycan'a hususı bir siyaset ve inkişaf verebilecekleri kanaatindedirler. Müsavatçıların bu kısmı bir kısım Bakü zenginlerinden mürekkep bir fırka, bu fırka Türkiye'nin takip ettiği siyaseti muvafık bir siyaset olarak görmezler. Kendilerinin de devletimizi takip etmesinin büyük felaketlere sebep olacağı kanaatindedirler. Bunların Azerbaycan inkılabı hakkında fikirleri de Türkiye'nin kendini kurtarmak için Azerbaycan'ı feda ettiği zeminindedir. İnkılabtan sonra Azerbaycan'da bu kısım Müsavatçıların bir faaliyeti, bir hareketi görülmedi. Bunların ekserini firar ettiler. Burada kalan ve gizlice çalışan Müsavatçıların ekserisi ise Darülfünun talebesinden, muallimlerden ve bir kısım ameleden ibaret bir heyettir ki daha Müsavat hükümeti gününde kendilerine Hususı Müsavat ismini vererek parti içinde mücadeleye başlamışlardı. İnkılabtan sonra bir zaman Bakü'de mahpus kalan ve şimdi de Moskova'ya nefyedilmiş bulunan Resulzade Mehmet Emin de Bolşeviklerin derdestinden sonra mahpus olduğu halde bunlarla beraber çalışıyordu. Ve bugün de hala çalışmaktadır. Bunların fikirlerinde eğer bir Türkiye hükümeti olmayacak olursa bir Azerbaycan hükümeti olmasına imkan yoktur. Bu sebeple Türkiye siyasetini takip ve her şeyden evvel bir Türkiyenin beka ve kıvamına çalışılmalıdır.

İlk fırsat zuhurunda Türklerin Azerbaycan'ı yabancı

milletlerden tahlis edeceğinden şüphe yoktur. Bu son Müsavatçılar ile hususı münasebette bulunuyordum. Onlar Türkiye siyasetini kabul ve takibe tecdiden karar verdiklerinde bana iki murahhas göndererek tecdid eden bu kararı tebliğ ve bu babta Ankara'nın ne mütalaada bulunduğunu, kendilerini takviye edip etmeyeceğini anlamak istediler. Ben o gündenberi bu teşkilatı el altında bulundurmakla beraber ciddi mükalemeta girip bir nevi tekeffül altında bulunmaktan çekindim. Bolşevik hükümetine karşı vaziyetimizin nezaketi ve Azerbaycan fırkacılarının reşadetsizliği itimatsızlığımı artırdığı cihetle işi zarar vermeyecek surette idare ettim. Ve böylece devam edebilir idi. Fakat Paris'teki Müsavatçıların gönderdiği bu zatın Bakü'ye muvasalatı sağ Müsavatçıları canlandırdı. Bunlar İtilaf Devletlerinden söz aldıkları, çalışacaklarını ifade ederek sollardan ayrılıyorlar ve solların birçok arkadaşlarını çalyıyorlar. Sollar ise parasız olduklarından ve bizden kuvvetli bir söz de alamadıklarından zayıf kalıyorlar. Bunların ekserisi talebeden ve işçiden adamlar olduklarından fırkaları için hariçten para tedarikine muhtaçtırlar.

Diğerlerinin hareketi bahsine gelince: Bundan birkaç ay mukaddem Paris'te, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan hükümetleri namına bulunan muhtelif heyetlerin aralarında bir konfederasyona karar verdikleri ve Fransa'nın da bunu tanıyıp tasdik ettiği rivayet olunmuş ve bu rivayet sahih ise buraya gönderildiği gibi, elbette Gürcistan ve Ermenistan'a da adamlar gönderilmiş

ve oralarda da teşkilata başlanılmıştır. Ben bunun kuvvetli bir aksi inkılap yapabileceğine kail bulunmuyorum. Ancak münferit ve ufak hareketler yapabiliyorlar. Bu hareketler de nihayet biraz daha tarhiyat yapılması ve birkaç kişi daha öldürülmesi ile nihayet bulur ki, bizim için büyük bir mazarratı olmamakla beraber bir faydası da yoktur. Yeter ki bu meselede Ruslar bizden şüphelenmesinler. İstanbul'dan gelen zat her ne kadar bizim tabiiyetimizde ise de İran pasaportu ile buraya gelmiş ve o surette avdet edecektir. Şarkta bize karşı büyük bir teveccüh beslenildiğini ve bizim bu teveccühlere salim bir mecra vererek bundan bir hayli istifadeler çıkarmaklığımız kabil bulunduğunu, aksi takdirde bunların bazı maceracıları tatmin ve tebah olmaktan ve bize de ziyan getirmekten başka bir neticesi olmayacağını buralara seyahatten sonra daha ciddi bir surette anladım. Bura halkının bölünmeleri ise bittabi münasip teşekküllere raptetmek suretiyle idare olunabilecektir. Alelhusus Bakü gibi şarkın en mühüm bir merkezinde bizim, taraftar bir fırkaya malikiyemizin her ihtimale karşı mukayyet olacağını ve bu münasebetin yar ve ağyarı gücendirip incitecek ihtilata meydan vermeden idare olunabileceği kanaatindeyim. Bendenize kalırsa Rusya iktisaden mahkum bir vaziyette kaldıkça ve bizim şark akvamını aleyhine teşvik etmeyeceğimize emin buldukça bizimle dost kalmaya ve tesanüt Ruslar için de, bizim için de bir hayli zaman faydalı olacaktır. Veya Rusların başka hayalda oldukları daha salahiyettar

makamca hiss olunmuş ise, bizim siyasî vazifemiz o hayalleri bu vadede tashih ve onlara emniyet verebilmektir sanıyorum. Bunun için de evvela ırkdaş olduğumuz şark halkının muhabbet ve teveccühlerine bir şekil verebilmek ve münasip bir tarz ile bu hissiyata hakim olmak iktiza eder. Eğer Ruslar bizim şarkta Rusya aleyhinde tebliğat ve tahrikatta bulunmak fikrinde olmadığımızı kanaat edecek olurlarsa buralarda ticaretimize büyük bir saha açacağız. Şark milletlerinin teveccühlerini bu suretle derhal kabil-i istifade bir hale koyacağımız gibi bir taraftan da buralarının pek muhtac bulunduğu mektepler ve kitaplar ile de şive ve lisanımızı yerleştirmiş olacağız. Hem bu gibi muslihane ve dostane mesailde, hem de aksi takdir mülahazasında bu kabil bir teşkilatın temasını teşvike ihtiyacımız bulunduğu kanaatindeyim.

Bu kabil cereyanlara yakından alakadarlığımız, bazı Türkler tarafından Türkiye namına yapılan serseriliklere da mani olacak ve dost devletler nezdinde sıhhat-i siyasetimizi şaibedar edecek şüphelerin tahassülüne mani olacaktır.

Bu madde hakkında teşebbüsat icrasından maksadım bir defa da doğrudan doğruya fikr-i alilerini almayı ve bu meseleler hakkında zat-ı alilerine de malumat vermeyi elzem addeyledim. Hariciye Vekaleti'ne de vakayi hakkında telhisen malumatı kafiye verilmiştir.

Bu münasebetle Azerbaycan firkaları hakkında bazı malumatı da ilave etmeyi faydasız bulmuyorum.

Her ne kadar Azerbaycan'da Bolşevikler kendilerinden

başka bir fırkanın hayat ve faaliyetine müsaade etmezler ise de yine ufak bir kitle görülür ki: burada Menşevikler, Es-Er'ler, Müsavatçılar ve İttihad Fırkası taraftarları vardır. Hatta İhrar Fırkası namıyla de ufak bir fırka bugünlerde Müsavatçılara iltihak etmiştir.

Bu fırkalar içinde en canlıları Menşevikler ile Müsavatçılardır. Müsavatçılar sevilmişlerdir. Azerbaycan halkının ekseriyet-i azimesinde gayrişuuri bir milliyetperverlik uyanmıştır. Buna Bolşevik istilası da yardım etti. Günden güne bu cereyan çoğalıyor. Bu sebeple Azerbaycan'da ileri gelir ve işe yarar adamların hemen kaffesi bu fırkaya taraftar olmasıyla Müsavatçılara ehemmiyet verebilir.

Menşevikler ise Bolşevikler gibi beynelmilel bir fırkadırlar ve umum sosyal demokratlar ile alakadar olduktan başka Rus Menşevik Partisi'nin de adeta bir şubesi gibidirler. Bu sebeple Rusya'da Menşeviklerin mevki-i iktidara geldikleri tasavvur olursa bir defa bu itibar ile diğer taraftan Azerbaycan'da Rus amele arasında da teşkilata malik bulunması itibariyle ehemmiyeti haizdir. Rus Menşevik Partisi altı ay evvele kadar faaliyette bulunuyordu. Ve fırkanın en zikudret lideri olan Sarnof da Rusya'da bulunuyordu. Ancak altı ay var ki faaliyetlerini yalnız Almanya'da bir gazete neşrine hasretmiş gibidir. Ve hele son zamanlarda Meclis-i Müessesan açılması iddiasından da sarfinazar ederek Saveti'nin ibkasını teklif ediyor. Ve Meclis-i Müessesan küsadı bir diktatör zuhurunu teshil edeceği fikrini

dermeyan cyliyor. Ve Bolşeviklerin diğer fırkalara da hak vermeleri talebinde bulunuyorlar. Ancak Bolşeviklerin böyle bir teklife muvafakat edeceklerine inanılmaz.

Menşeviklerin Azerbaycan'daki liderleri Akıska'lı bir Türk olduğu cihetle bu fırka ile de bir nevi karabet tesisine muvaffak olmuş idik. Hatta Rus Menşevik Fırkası Katib-i Umumisi Doktor Iskamarofski'ye bolşevikler izin vermedikleri cihetle Azerbaycan tarikiyle Avrupa'ya kaçmış idi. O zaman kendisiyle uzun uzadıya görüşmeğe vakit bulduk ve onlara yarayacak bazı yardımlarımız da olduğu cihetle adeta akd-i rabita-i dostu ettik. Ve hala Berlin'den mektuplaşıyoruz. Menşevik Fırkası Azerbaycan Saveti intibahında faaliyet göstermiş ve bir hayli aza da kazanmış idi. Ondan sonra faaliyetini tevkif etti. Sosyal revolüsyonerlere gelince: Uzaktan yakından hiçbir münasebet tesisine muvaffak olmadık. Azerbaycan Türklerinden yalnız bir iki genç bu fırkanın azasından idiler, onlar da fırkanın sağ ve sol diye ikiye ayrılmasından ve solların Bolşevikler ile müşterek mesaiyi kabulünden sonra Bolşevik oldular. Sağ Es- Er'ler Azerbaycan'da yalnız Rus amelesi arasında teşkilata malik bulunuyorlar. Bunlar arasına da nüfuzda bir çare bulamadık. Es-Er'ler yakın vakte kadar Rusya'da hasseten Astarhan taraflarında mühim isyanlar çıkarıyorlardı. Bolşevikler yüzlercesini birden kurşuna dizdikleri halde faaliyette devam ediyorlardı. Liderleri Çernov V.Raş, zannederim ki Finlandiya'dadırlar. Her ne kadar son zamanlarda faaliyetlerine nihayet vermiş gibi görünüyor-

larsa da Rusya'da en kuvvetli parti oldukları ve köylü arasında pek çok taraftarları bulunduğu cihetle hasseten Rusya'da ehemmiyetleri olduğu ve hareketleri dikkatle takip olunmak iktiza ettiği varestə-i izahtır.

Azerbaycan'da mevcut fırkalardan biri de Doktor Karabek Farabgün tarafından tesis edilen İttihad Fırkası'dır. Bu fırka ittihad-ı islamedir. Bunun için de evveleminde Türkiye hükümeti ile ittihad etmek taraftarıdır. Müsavat fırkası vaktiyle Bakü zenginlerinin fırkası olduğu gibi İttihad Fırkası'nın ekseriyeti de Bakü'ye mahsus bir sınıf olan (Foço) ıtlak edilen zorbalar teşkil ederler. Bu sınıfı Bakü'de Nikola hükümeti yetiştirmiş, maiyetinde birtakım külhanbeyler besleyen, bazı hırsızlıklarda daima elleri bulunan, zenginleri tehdit ile para alan ve adam öldürten bu sınıfa o zaman Ruslara ığmaz-i ayn olur imiş. Bolşevikler bunların mühim bir kısmını öldürdüler, fakat İttihad Partisi'nin liderlerinden olan ve muhtelif kanlı bulunan Beşir Bey Aşrikof gibiler kaldı. Zaten Doktor Karabek denilen zatın da mazisi temiz olmadığı Türkiye'de bulunduğu zaman malumdur. Bu fırka erkani benimle çok görüştüler, ancak aramızda hüsn-i münasebat teessüs edemedi. Doktor Karabek Şimalı Rusya'da menfidir. Fırkanın burada bulunan erkani küstah ve avamfırıb adamlar oldukları cihetle bir anarşi zamanında korkuludurlar. Bu fırkaların erkan ve azasından daha ziyade tafsilat vermeğe mukabil bir nebze Bolşeviklerden bahsetmeyi tercih ediyorum.

Azerbaycan komünistleri içinde Neriman'dan başka

bizim dahili idareemiz ile alakadar olan bir diğerini görmedim. İçlerinde bu kabil şeyleri düşünen, meşgul olan adam yok. Bolşeviklerin komitacı çaşnısı Azerbaycan Bolşeviklerine hoş gelmiş, muhtelif şahıslar üzerinde bunun muhtelif tecelliyatı görülüyor. Ve heyet-i umumiyesi itibariyle mesele Ruslara adım uydurmaktan ibarettir. Bolşevikler bizim ile daha ziyade alakadar oldular, sordular. Kendileriyle bir hayli münakaşat da cereyan etti. Azerbaycan'da bulunan Rus Bolşeviklerine gelince: Bunlardan yalnız ikisi nazariyat ile meşgul oldular. İkisi de bizimle alakadar oldular. Bunlardan birincisi Pavloviç'tir. Burada Şark Şurası Reisi idi. Hakkımızda bir kitap yazmış. Bu kitabı takdim ediyorum. Bu adam Yahudi'dir. Ve esas itibariyle lehimizde değildir. İkincisi Şark Şurası'nda aza olan İskaçko'dur.

Bize dair birçok makalat neşretmiştir. Bunları o zaman tercüme ettrip Ankara'ya göndermiş idim. İskaçko Rus'tur. Hakkımızda bir hayli tettebbuatta bulunmuştur. Türkiye'de arazi meselesine dair Moskova gazetelerinde uzun bir makale neşretmiştir. Mazi ve hal-i hazırımıza dair tebliğatı oldukça esastır. Bolşevikler her nedense İskaçko'ya itimat edemeyip kendisini müstacel bir surette Moskova'ya aldirdılar. Şimdiki halde Moskova'da ve bir miktar zaruret içinde ömür sürmektedirler. Kendisine bazı dostları tavsit olunarak muavenet edilebilir. Bolşeviklerin şarkşinasatı içinde birinci ve ümumiyet itibariyle de ikinci derecede erbab-ı kaleminden olduğu cihetle ihmal olunması iktiza etmeyen ve bize meyli

sebebiyle kaleminden istifade me'mul olan bir şahsiyyətdir.

Nerimanof'a gelince: Onun fikri bizim usul-i intihabımız aleyhindedir. o tüccara ve tüccar gibi halkın emeğini alıp satanlara hakk-ı rey verdigimize muterizdir. Fikrini muhtelif defalar söylemiş ve yazmıştır. Ve bizi gördükçe, komünistliğı değıl, fakat Şura usul-ü idaresini kabulde ne mahzur görmekte olduğumuzu sorar durur. Bu babta şu yakın günlerde yazdığı bir makaleyi gönderiyorum. Bu makalede başlıca kastedilen memleket Türkiyə'dir. Neriman'ın başlıca hakikat noktası şark dahililiğı meselesidir. Neriman'a burada (Şarkın dahisi garbin daisi) diye bir isim koydular. O bundan memnundur. Şarkın en büyük adamı olmak ister. Ve kendisine şimdiki halde İran'da, Afganistan'da, Türkistan'da rakip yoktur. Ancak Türkiyə'de vardır. Suallerinde daima bu hakiki rekabet kokusu istişman olunur.

Azerbaycan Türk Bolşevikleri içinde en göze çarpan şahsiyyət Neriman olduğuna şüphe yoktur. Sair Türk Bolşeviklerinden hiçbirinin Ruslar nezdinde Neriman kadar mevkii yoktur. Neriman'dan sonra sırasıyla Mirza Davud, Behbud Şahtanski, Karayef gelir. Neriman'la Mirza Davud arasında uzun müddət devam eden muaraza nihayet Neriman'ın galebesiyle neticelendi. Mirza Davud ve kendi arkadaşlarını Ruslar Moskova'ya aldirdılar.

Bir iki aya kadar Cənubi Kafkas Cumhuriyyətləri konfederasyonu ilan olunacağı görülüyor. O zaman peyda olacak şəkə görə ve mevki sahibi olacak zevata dair de arz-ı malumat ederim efendim.

*Türkiyə'nin Azərbaycan'daki Mümessili
Memduh Şevket*

NƏRİMAN NƏRİMANOV HAQQINDA ATATÜRKƏ BİR MƏLUMAT

Türkiyə Böyük Millət Məclisinin açılışından çox keçməmiş, 15 avqust 1920-ci ildə Ankara hökuməti Məmduh Şövkət Əsəndalı (1884- 1952) Azərbaycana səfir göndərdi. 1920-ci ilin sentyabrından 1924-cü ilin martına qədər Bakıda Türkiyəni təmsil etmiş səfir qurulmaqda olan Cümhuriyyətin liderinə, beynəlxalq ünsiyyət - əlaqə imkanlarının dairəsində Azərbaycanla bağlı müxtəlif məlumatlar vermişdir ki, onların biri də Azərbaycanın milli kommunist rəhbəri Nəriman Nərimanovun şəxsiyyəti, fəaliyyəti, düşüncələri ilə bağlıdır.

İstanbulda doğulmuş, gənc yaşlarından siyasət meydanına atılmış, bir müddət mühacir həyatı yaşamış Məmduh Şövkət öz diplomat karyerasına Azərbaycandan başlamış, sonra İranda (1925-1930), Əfqanıstanda (1933-1941) səfir işləmişdir. O, siyasi fəaliyyətini də davam etdirmiş, millət vəkili (1931-1933; 1941-1950), Cümhuriyyət Xalq Partiyasının Baş katibi (1942-1945) olmuşdur. Hekayələr müəllifi kimi də məşhurdur.

Məmduh Şövkətin Ankarada Atatürk Araşdırmalar Mərkəzində saxlanılan "Azərbaycan məktubları" ilk dəfə atatürküşünas Prof. Dr.Utkan Qocaturk tərəfindən yayınlanmışdır.

"Xariciyyə vasitəsilə Mustafa Kamal Paşa həzrətlərinə" ünvanlanmış 7 yanvar 1923-cü il tarixli raport-

məlumatda Azərbaycandakı siyasi firqələrin son vəziyyəti təsvir edilməklə, Ankara hökumətinin başçısında aydın təsəvvür yaradılmasına cəhd olunmuşdur. Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin elan olumasından sonra yalnız az nüfuzlu müxalif partiyaların deyil, hətta Müsavatın da zəiflədiyini, sovet hakimiyyətinə qarşı ancaq kiçikmiqyaslı etirazlara qadir olduğunu xəbər verən səfir, Ankara hökumətinin başçısına bildirir ki, rusları qızışdırmamaq üçün müxalifətlə ehtiyatlı davranmaq məsləhətdir. Məğlub olmuş müxalifət, xüsusilə müsavətçilər “Türkiyənin özünü qurtarmaq üçün Azərbaycana fəda etdiyi” düşüncəsindədirlər.

Məmduh Şövkət Azərbaycanda milli vətənpərvərlik hissinin yüksəldiyini, vətənpərvərlərin əsasən, Müsavatla bağlı olduqlarını da qeyd edir. Lakin Rusiya tərəfindən müdafiə olunan kommunistlərin (bolşeviklərin) kifayət qədər möhkəmləndiklərini göstərir.

Kommunist-bolşevik liderlərinin Türkiyədə gedən milli mücadilə, Cümhuriyyət quruculuğu hərəkatına münasibətinə gəldikdə “Azərbaycan kommunistləri içində Nərimanovdan başqa, bizim daxili idarəmiz ilə olaqədər olan bir digərini görmədim. İşlərində bu qəbil şeyləri düşünən, məşğul olan adam yoxdur” - deyə məlumat verən səfir onu da əlavə edir ki, Azərbaycan kommunistlərinin əksəriyyəti “komitəçi”lik edirlər.

“Nərimanova gəlincə... Onun fikri bizim üsuli-intibahımız əleyhinədir. O, tüccara və tüccar kimi xalqın əməyini alıb-satanlara haqq-rəy verdiyimizə mütəzirdir.

Fikrini dəfələrlə söyləmiş və yazmışdır. Və bizi gördükcə kommunistliyi deyil, Şura üsuli- idarəsini qəbulda nə məhzur görməkdə olduğumuzu sorar durar. Bu babda şu yaxın günlərdə yazdığı bir məqaləni göndərirəm”...

Məmduh Şövkətin Ankara hökumətinin lideri Mustafa Kamal Paşaya verdiyi ön maraqlı məlumat isə bundan ibarətdir ki, “Nərimanın başlıca həqiqət nöqtəsi Şorq dahiliyi məsələsidir. Nərimana burada “Şorqin dahisi, Qərbin dahisi” deyə bir isim qoydular. O, bundan məmnundur. Şorqin ön böyük adamı olmaq istəyir. Və kəndisinə indiki halda İranda, Əfqanıstanda, Türkiyəstanda rəqib yoxdur”. Nəriman Nərimanovla, görünür, bir neçə dəfə görüşmüş səfir əlavə edir: “Ancaq Türkiyədə vardır. Suallarında daima bu həqiqi rəqabət qoxusu istismam olunur”.

Nəriman Nərimanovun Ankara hökumətinin (Mustafa Kamal paşanın) yürütdüyü siyasəti bəyənməməsi barədə deyilənlər tamamilə anlaşılandır, Mustafa Kamal paşanı özünə yeganə rəqib sayması barədəki məlumat isə, doğrudan-doğruya, düşündürücüdür... “Azərbaycan türk bolşevikləri içində ön gözə çarpan şəxsiyyət Nəriman olduğuna şübhə yoxdur. Sair türk bolşeviklərindən heç birinin ruslar nəzdində Nəriman qədər mövqeyi yoxdur. Nərimandan sonra sırasilə Mirzə Davud, Behbud Şahtanski (Şahtaxtinski - N.C.), Qarayev gəlir” -deyəən səfir onu da nəzərə çatdırır ki, “Nərimanovla Mirzə Davud arasında uzun müddət davam edən müəzara

nəhayət, Nərimanın qələbəsiylə nəticələndi. Mirzə Davud və kəndi arkadaşlarını ruslar Moskvaya aldirdılar”.

Nəriman Nərimanovun şəxsi səciyyəli “iddialar”ı barədə Atatürkü nə üçün məlumatlandırmaq lazım idi? Milli Azərbaycan kommunistinin yüksələn şöhrəti ondan çox gənc olan, tamamilə başqa siyasi görüşlü Mustafa Kamal paşaya nədə mane ola bilərdi?.. Və doğrudanmı, Nəriman Nərimanov bütün Şərqi “şuralandırmaq” missiyasını öz üzərinə götürərkən möhz Mustafa Kamal paşa ilə üz-üzə gələcəyini düşünürdü?.. Bu və buna bənzər çoxlu cavabsız suallara, bəlkə də, dərhal cavab vermək olardı. Lakin bu cür tələsik cavabların daha mürəkkəb suallar doğuracağı da istisna olunmur..

Nizami Cəfərov

ATATÜRKÜN HƏYATI

Mustafa Kamal Atatürk 1881-ci ildə Selonikdə Kocakasım məhəlləsi, İslahhane prospektindəki üç qatlı çəhrayı evdə doğulub. Atasını Əli Razılıq Əfəndi, anasını Zibeydəxanımdır. Ata tərəfindən babası Hafiz Əhməd Əfəndi XIV-XV əsrlərdə Konya və Aydından Makedoniyaya yerləşdirilmiş Ərcik yörükələrindəndir. Anasını Zibeydəxanımdır isə Salonik yaxınlığındakı Langaza qəsəbəsinə yerləşmiş köhnə bir türk ailəsinin qızıdır. Milis zabıtlıyı və taxta-şalban ticarəti edən Əli Razılıq Əfəndi, 1871-ci ildə Zibeydəxanımla evlənilib. Atatürkün 5 qardaşından 4-ü kiçik yaşlarda ölüb, yalnız Məqbula (Atadan) 1956-cı ilə qədər yaşayıb.

Kiçik Mustafa təhsil çağına gəlincə Hafiz Məmməd Əfəndinin məhəllə məktəbində təhsilə başladı, sonra atasının istəyi ilə Şəmsi Əfəndi Məktəbinə keçdi. Bu sırada atasını itirdi (1888). Bir müddət Rapla Cütlüyündə dayısının yanında qaldıqdan sonra Selonikə dönüb məktəbini bitirdi. Qısa bir müddətdən sonra 1893-cü ildə Əsgəri Həddi-bülüğuyaya girdi. Bu məktəbdə riyaziyyat müəllimi Mustafa bəy adına “Kamal”ı əlavə etdi. 1896-1899 illərdə İstanbulda Hərb Məktəbində təhsilə başlayıb. 1902-ci ildə leytenant rütbəsiylə məzun olub. Təhsilini Hərb Akademiyasında davam etdirib. 1905-ci ildə kapitan rütbəsi ilə Akademiyanı tamamlayıb. 1905-1907-ci illər arasında Şamda Ordu əmrində vəzifə yerinə

yetirib. Monastra III Orduya təyin edilib. 1909-cu il aprelin 19-da İstanbula girən Hərəkət Ordusunda Qərargah başçısı olaraq vəzifə alıb. 1910-cu ildə Fransaya göndərilib. Picardie Manevrlərinə qatılıb. 1911-ci ildə İstanbulda Baş Qərargah Başçılığı əmrində işə başlayıb.

1911-ci ildə italyanların Trablusgarpa hücumu ilə başlayan döyüşdə, Mustafa Kamal bir qrup yoldaşıyla birlikdə Tobruk və Derne bölgəsində vəzifə alıb. 1911-ci ildə italyanlara qarşı Tobruk döyüşündə qələbə qazanıb.

Balkan döyüşü başlayınca Mustafa Kamal Gelibolu və Bolayırdakı birliklərlə döyüşə qatıldı. Dimetoka və Ədirmənin geri alınışında böyük xidmətləri oldu. Bu sırada I Dünya Döyüşü başlamış, Osmanlı İmperatorluğu döyüşə girmək məcburiyyətində qalmışdı. Mustafa Kamal diviziyanı qurmaq üzrə Tekirdağa göndərildi.

1914-cü ildə başlayan I Dünya Döyüşündə, Mustafa Kamal Çanaqqalada bir qəhrəmanlıq dastanı yazıb ixtilaf dövlətlərinə “Çanaqqala keçilməz!” dedirdi. 1915-ci il martın 18-də Çanaqqala Boğazını keçməyə qalxan ingilis və fransız donanması ağır itkilər verincə Gelibolu yarımadasına əsgər çıxarmağa qərar verdilər. 1915-ci il aprelin 15-də Arıburnuna çıxan düşmən qüvvələrini, Mustafa Kamalın əmr etdiyi 19 diviziya Conkbayırında dayandırdı. Mustafa Kamal bu müvəffəqiyyətinə görə polkovnikliyə yüksəldi. İngilislər 1915-ci ildə Arıburnunda təkrar hücumu keçdi. Anafartalar qrupu komandiri Mustafa Kamal avqustun 9-10-da zəfər

qazandı. Bu zəfəri 17 avqustda Kireçtepe, 21 avqustda II Anafartalar zəfərləri izlədi. Mustafa Kamalın əsgərlərinə “Mən sizə hücumu əmr etmirəm, ölməyi əmr edirəm!” əmri cəbhənin qədərini dəyişdirmişdir.

Sakarya zəfərindən sonra 1921-ci ildə sentyabrın 19-da Türkiyə Böyük Millət Məclisi Mustafa Kamala Marşal rütbəsi və Qazi ünvanını verdi. Qurtuluş döyüşü 1923-cü il iyulun 24-də imzalanan Lozan Andlaşmasıyla nəticələndi. Beləcə Sevər Andlaşmasıyla paramparça edilən, türklərə 5-6 el böyüklüyündə vətən buraxılan Türkiyə torpaqları üzərində milli birliyə söykənən yeni türk dövlətinin qurulması üçün heç bir maneə qalmadı.

1920-ci il aprelin 23-də Ankarada Türkiyə Böyük Millət Məclisinin açılmasıyla Türkiyə Cümhuriyyətinin quruluşu müjdələnilmişdir. Məclisin Türk Qurtuluş Döyüşünü müvəffəqiyyətlə idarə etməsi, yeni türk dövlətinin quruluşunu sürətləndirdi. 1922-ci il noyabrın 1-də xilafət və səltənət bir-birindən ayrıldı, səltənət qaldırıldı. Beləcə Osmanlı İmperatorluğuyla rəhbərlik bağları qoparıldı. 1923-cü il oktyabrın 29-da Respublika idarəsi qəbul edildi, Atatürk ilk respublika başçısı seçildi. Türkiyə Cümhuriyyəti, “Süverenlik qeydsiz şərtsiz milləttir” və “Yurdda barış eihanda barış” təməlləri üzərində yüksəlməyə başladı...

Atatürkün ilk xəstəlik əlaməti 1937-ci ildə ortaya çıxdı. 1938 ilin başlangıcında Yalovada olduğu vaxt ciddi olaraq xəstələndi. Buradakı müalicə müsbət nəticə verdi. Lakin tamamilə yaxşılaşmadan Ankaraya etdiyi yorucu

səfər, xəstəliyinin artmasına səbəb oldu. Bu tarixlərdə Hatay probleminin gündəmdə olması da onu yormağa idi. Xəstə olmasına baxmayaraq, Mersin və Adanaya gəzintiyə çıxdı. Qızgın günəş altında əsgəri birliklərimizi təftiş edib manevr etdirən Atatürk, çox yorğun düşdü. İdeal əldə etdiyi milli iddia uğruna öz sağlamlığını heçə saydı. Cənub səyahəti xəstəliyinin artmasına səbəb oldu. Mayın 26-da Ankaraya döndükdən sonra müalicə və istirahət üçün İstanbula getdi. Həkimlər tərəfindən stroz xəstəliyi diaqnozu qoyuldu.

Dəniz havası yaxşı gəldiyi üçün, Savarona gəmisində bir müddət istirahət etdi. Bu vəziyyətdə belə ölkə problemləriylə maraqlanmağa davam etdi. İstanbula gələn Rumıniya kralı ilə görüşdü. Nazirlər Kabineti yığıncağına başçılıq etdi. 1938-ci ildə Hatay Andlaşmasının qüvvəyə girməsi Atatürkü çox sevindirib əhvalını düzəltdi. İyulun sonlarına qədər Savaronada qalan Atatürkün xəstəliyi ağırlaşınca Dolmabahçe Sarayına nəql edildi. Lakin xəstəliyi dayanmadan irəliləyirdi. Onun xəstəliyini eşidən türk xalqı, sağlamlığıyla əlaqədar xəbərləri həyəcanla izləyir, bütün ürəyiylə yaxşılaşmasını diləyirdi. Xəstəliyinin ciddiliyini qavrayaraq 1938-ci il sentyabrın 5-də vəsiyyətini yazıb sərvətinin böyük bir qisimini Türk Tarix və Türk Dil təşkilatlarına bağışladı. Oktyabr ayı ortalarında vəziyyəti düzələn kimi oldu. Lakin, çox arzuladığı halda, Ankaraya gəlib respublikanın 15-ci ildönümü mərasimlərinə qatıla bilmədi.

1938-ci il oktyabrın 19-da qəhrəman Türk Ordusuna göndərdiyi mesaj baş nazir Cəlal Bayar tərəfindən oxundu. “Zəfərləri və keçmişi insanlıq tarixi ilə başlayan, hər vaxt zəfərlərlə birlikdə mədəniyyət nurlarını daşıyan qəhrəman Türk ordusu!” sözü ilə Türk Ordusunun əhəmiyyətini ifadə etmişdir. Yenə eyni mesajda “Türk vətəninin və Türklük ictimaiyyətinin şan və şərəfini, daxili və xarici hər cür təhlükələrə qarşı qorumaqdan ibarət olan vəzifəni, hər an ifaya hazır olduğuna mənim və böyük xalqımızın tam bir inan və etimadımız vardır” deyərək Türk Ordusuna olan etibarını ifadə etmişdir.

Atatürk 1938-ci il noyabrın 1-də Türkiyə Böyük Millət Məclisinin açılış mərasimində də ola bilmədi. Hazırladığı açılış nitqini baş nazir Cəlal Bayar oxudu. Atatürk bu nitqində ölkənin abadlığı, sağlamlıq xidmətləri və iqtisadiyyat mövzularındakı fəaliyyətləri açıqladı. Bundan başqa təhsil və mədəniyyət mövzularına da təmas edib gəncliyin milli şüurlu və müasir mədəni olaraq yetişməsi üçün İstanbul Universitetinin inkişaf etdirilməsi, Ankara Universitetinin tamamlanması və Van Gölü ətrafında bir universitetin qurulması üçün işlərin edildiyini ifadə etdi. Türk Tarix və Türk Dil təşkilatlarının işlərindən eşitdiyi məmnuniyyəti açıqladı. Ayrıca türk gəncliyinin mədəniyyətdə olduğu kimi idman sahəsində də idealına çatdırılması üçün bədən tərbiyəsi qanununun tətbiqə qoyulmasından duyduğu məmnuniyyəti ifadə etdi. Atatürk ölümünə qədər məmləkət

məsələlərindən bir an olsun uzaq qalmadı.

Atatürkün xəstəliyi təkrar şiddətləndi. Noyabrın 8-də sağlamlığıyla əlaqədar hesabatlar nümayiş olunmağa başlandı. Bütün məmləkəti təkrar dərin bir kədər örtdü. Hər türkün ürəyi onun xilas olması diləyiylə çarpırdı. Ancaq qurtarılması üçün göstərilən səylər nəticə vermədi. ...Noyabrın 16-da Atatürkün tabutu Dolmabahçe Sarayının böyük mərasim salonunda katafalka qoyuldu.

Üç gün üç gecə, gözü yaşlı bir insan seli ulu öndərinə qarşı eşitdiyi hörmət, minnət və bağlılığını ifadə etdi. Cənazə namazı noyabrın 19-da Prof. Şərafəttin Yaltkaya tərəfindən etdirildi. On iki generalın çiyində sarayın xarici qapısına çıxarılan tabut top avtomobilinə qoyularaq, İstanbul xalqının göz yaşları arasında Gülhane Parkına aparıldı. Böyük Ada açıqlarına qədər donanmamız və mərasimdə iştirak etmək üçün gəlmiş olan xarici gəmilərin yoldaşlıq etdiyi Yavuz zirehli cənazəni İzmitə gətirdi. Burada Yavuz zirehliyindən alınan cənazə, xüsusi bir qatara qoyuldu. Atalarına son sevgilərinin ifadə etmək üzrə toplanan xalqın ürəyində dərin bir kədər buraxaraq Ankaraya gətirilmək üzrə hərəkət edildi.

Atatürkün vəfatı üzərində respublika başçısı seçilən İsmət İnönü, Türkiyə Böyük Millət Məclisi başçısı, nazirlər, Baş qərargah Başçısı, millət vəkilləri ilə ordu və dövlət irəli gələnləri tərəfindən qarşılanan cənazə, Türkiyə Böyük Millət Məclisi qarşısında hazırlanan

katafalka qoyuldu. Ankara xalqı da onun cənazəsi qarşısından hörmətlə keçərək son vəzifəsini etdi. 1938-ci il noyabrın 21-dəvətəndaş və əsgəri idarəçilər ilə xarici dövlət nümayəndələrinin hazır olduğu və on minlərlə insanın qatıldığı böyük bir mərasim edildi. Daha sonra Atatürkün tabutu katafalkta alınaraq, Etnografya Muzeyində hazırlanan keçici qəbirə qoyuldu. 1953-cü il noyabrın 10-da Etnografya Muzeyindən alınan Atatürkün nəşi mavzoleyə gətirildi. Burada yurdun hər elindən gətirilmiş olan vətən torpaqları ilə hazırlanan əbədi istirahətgahına yerləşdirildi.

MUSTAFA KEMAL NASIL ATATÜRK OLDU

Mustafa, Mustafa Kemal olmakla kalmadı...

Sonraki yıllarda yeni adlar almaya, yeni şanlar kazanmaya devam etti...

Çanakkale Savaşı'ndan sonra rütbesi paşalığa yükseltilince, adı Mustafa Kemal Paşa oldu.

Kısaca, Kemal Paşa diye anılmaya başlandı.

Sarı Paşa diyenler de oldu.

Sakarya Savaşı'ndan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi ona Gazi rütbesini verdi.

Adı, Gazi Mustafa Kemal Paşa oldu.

Bu unvan o kadar benimsedi ki, herkes ondan kısaca Gazi Paşa diye söz etmeye baladı.

21 Haziran 1934'te Soyadı Kanunu çıkınca, herkesin aklına, doğal olarak, ilk o geldi:

Gazi Mustafa Kemal'in soyadı ne olacaktı? Herkese soyadı bulan Gazi, kendisine nasıl bir soyadı bulacaktı?

Meclis'te, gazetelerde her gün ortaya yüzlerce öneri atıldı... Konuşuldu, tartışıldı, ama bir karara varılamadı.

Günler, haftalar geçti... Sonunda, herkesin merakını gideren, üzerinde anlaştığı öneri, Saffet Arıkan'dan geldi.

Daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı da yapacak olan Saffet Arıkan, Atatürk soyadının nasıl ortaya çıktığını şöyle anlatmaktadır:

"1934 senesi, Dil Kongresi'nde Dil Tetkik Cemiyeti

Başkanlığı'na getirildim. Kongreden bir müddet sonra, 26 Eylül tarihi dil bayramı idi. Bunun için bir nutuk hazırlamam lazım geliyordu. Bu Nutuk müsveddede görüldüğü gibi, 'Ulu Önderimiz Atatürk Mustafa Kemal' diye başlıyordu.

"Atatürk o tarihe kadar, Soyadı Kanunu çıktığı halde henüz soyadı almamıştı.

Nutku kendine gösterdim. Atatürk kelimesini görür görmez üzerinde durdu. Birçok kereler bu kelimeyi tekrar etti. 'Çok güzel bir buluş ama çok iddialı,' dedi. Ancak, müsveddede tashihler yaptığı halde, Atatürk'e dokunmadı. Müsveddenin sonlarında bir de 'Türk Atası' diye bir terkip kullanmışım. Bunu daha fazla iddialı bularak Atatürk tarzında tashih etmemi emretti.

Başka bir şey söylemedi. Ben nutkumu verdikten epey sonra, Gazi Mustafa Kemal, Atatürk'ü soyadı olarak aldı." (Alıntı)

Anlatan: Baha Arıkan

Derleyen: Kemal Arıburnu, Atatürk, Ankara, 1960, s.87

Baha Arıkan: Atatürk döneminde Cumhuriyet Başsavcısı.

NUTUK'TA NE ANLATILİYOR

Mustafa Kemal 15 Ekim 1927 tarihinde TBMM'nin büyük salonunda CHP kurultay üyelerine seslenmiştir.6 gün süren bu tarihi konuşmasında 1919-1927 yılları arasındaki gelişmelerini anlatmıştır. Nutuk büyük Nutuk Söylevi adlarıyla anılan bu uzun konuşmada Osmanlı Devleti'nin son günleri; günleri Milli mücadele ve TC kuruluşu hakkında en önemli kaynaktır. Mustafa Kemal Nutuk 'ta Kurtuluş Savaşı'nda askeri ve politik yönleri belgelerle analiz edip Osmanlı Devletinin çöküşünü ve Cumhuriyetinin doğuşunu anlatmıştır. Nutuk'ta 9 yılda yaşanan olayları 3 aşama halinde anlatmıştır. Birinci aşama 19 Mayıs 1919 da Samsuna çıkışından 23 Nisan 1920 Tarihinde TBMM hükümetleri dönemidir. Üçüncü aşama 29 Ekim 1923-1927 yılları arasını kapsayan Cumhuriyet Dönemidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin korunması noktasında iç ve dış tehditlere karşı Türk Gençliğine yol gösterici niteliktedir.

Kaynak: www.ataturkinkilaplari.com – En Kapsamlı Atatürk Sitesi tarafından muhtelif Belirli Günler ve Haftalar ile TC İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Kitaplarından derlenerek oluşturulmuştur.

ATATÜRKÜN MİLLİYETZİLİK ÜLKESİ İLE İLGİLİ SÖZLERİ

"Dünyanın bize hörmət göstermesini istiyorsak ilk önce biz kendi benliğimize ve milliyetimize bu hürmeti; hissi fikri ve fiili olarak bütün davranış ve hareketlerimizle gösterelim; bilelim ki milli benliğini bulmayan milletler başka milletlerin avıdır. Milli mücadeleyi yapan doğrudan doğruya milletin kendisidir; Milletin evlatlarıdır. Milli mücadelede şahsi hırs değil milli izzeti nefis gerçek saik olmuştur."

"Bize milliyetperver derler. Fakat biz öyle milliyetperverleriz ki bizimle tetrik-i mesai eden bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün milliyetlerin ica-batını tanırız. Bizim milliyetperverliğimiz herhalde hodbinane ve mağrurane bir milliyetperverlik değildir."

"Biz milliyet fikirlerini tatbikte çok gecikmiş ve çok ilgisizlik göstermiş bir milletiz. Bunun zararlarını fazla faaliyetle telafiye çalışmalıyız... Çünkü tarihi hadiseler ve müşahedeler insanlar ve milletler arasında hep milliyetin hakim olduğunu göstermiştir."

"Harp muharebe hele meydan muharebesi yalnız karşı karşıya gelen iki ordunun çarpışması değildir ulusların çarpışmasıdır. Ulusların bütün varlıkları ile bilim ve

teknik alandaki seviyeleri ile başarıları ile ahlakları ile kültürleri ile faziletleri ile kısaca göz ile görülür bütün güçleri ve varlıkları ile her türlü araçları ve olanakları ile çarpıştığı bir sınav alanıdır."

"Millet sevgisi kadar büyük mükafat yoktur."

"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkına Türk Milleti denir." (1930)

"Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı hep bir soyun evlâtları ve hep aynı cevherin damarlarıdır."(1932)

"Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin dayanağı Türk toplumdur. - Bu toplumun fertleri ne kadar Türk kültürü ile dolu olursa, o topluma dayanan Cumhuriyet de o kadar kuvvetli olur."(1923)

ATATÜRK'ÜN BİLİNMEYEN GİZLİ KALMIŞ SÖZLERİ

Özdeyişleri - "Ben her şeyden önce bir Türk milliyetçisiyim. Böyle doğdum. Böyle öleceğim. Türk birliğinin, bir gün hakikat olacağına inancım vardır. Ben görmesem bile, gözlerimi dünyaya onun rüyaları içinde kapayacağım. Türk birliğine inanıyorum, onu görüyorum. Yarının tarihi, yeni fasıllarını Türk birliğiyle açacaktır. Dünya sükûnunu bu fasıllar içinde bulacaktır. Türkün varlığı bu köhne âleme yeni ufuklar açacak, güneş ne demek, ufuk ne demek, o zaman görülecek."

"Dünya yüzünde, Türk'ten daha büyük, ondan daha eski, ondan daha temiz bir millet yoktur ve bütün insanlık tarihinde görülmemiştir."

"Türkiye bir maymun değildir ve hiç bir milleti de taklit etmeyecektir. Türkiye ne Amerikanlaşacak, ne de Batılılaşacaktır; o sadece özleşecektir."

"Bu memleket, dünyanın beklemediği, asla ümit etmediği bir müstesna mevcudiyetin yüksek tecellisine, yüksek sahne oldu. Bu sahne 7 bin senelik, en aşağı bir Türk beşiğidir. Beşik tabiatın rüzgârlarıyla sallandı. Beşiğin içindeki çocuk tabiatın yağmurlarıyla yıkandı. O çocuk tabiatın şimşeklerinden, yıldırımlarından,

kasırgalarından evvela, korkar gibi oldu; sonra onlara alıştı; onları tabiatın babası tanıdı onların oğlu oldu. Bir gün o tabiat çocuğu tabiat oldu; şimşek, yıldırım, güneş oldu; Türk oldu. Türk budur. Yıldırımdır. Kasırgadır, dünyayı aydınlatan güneştir.

"İstanbul'da çıkan bir gazeteyi Kaşgar'daki Türk de anlayacaktır

"Birgün, ressamlar Türk'ün simasını kaybederlerse, yıldırımını alsınlar, yapıversinler."

"Milli benliğini bulamayan milletler başka milletlerin avı olacaklardır."

"Türk'lerin yasadıkları her yer misak-ı milli hudutları içindedir."

"Bana, insanlar üstünde bir doğuş yüklemeye kalkışmayınız. Doğuşumdaki tek olağanüstülük, Türk olarak dünyaya gelmemdir."

"Türklük, benim en derin güven kaynağım, en engin övünç dayanağımdır."

"Ulusal varlığımıza düşman olanlarla dost olmayalım. Böylelerine karşı...'Türk'üm ve düşmanım sana, kalsam da bir kişi!' diyelim."

"Evvela, millete tarihini, asil bir millete mensup bulunduğunu, bütün medeniyetlerin anası olan ileri bir milletin çocukları olduğunu göstermeliyiz."

"TÜRK çetin işler başarmak için yaratılmıştır!"

Bir millete gideceği yolu gösterirken dünyanın her çeşit ilminden, buluşlarından, yükselmelerinden faydalanmalıdır. Fakat unutmamalı ki, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetindeyiz.

(1923)

Komutan, yaratıcı gücü olan kimse demektir.

(1923)

Biz Batı medeniyetini taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi, kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya medeniyet seviyesi içinde benimsiyoruz.

(1923)

Her fert istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendine mahsus siyasî bir fikre malik olmak, seçtiği dinin icaplarını yapmak veya yapmamak hak ve hürriyetlerine maliktir. Kimsenin fikrine ve vicdanına hâkim olunamaz.

(1925)

Tüketici yaşamak iyi değildir. Üretici olalım.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir.

Dilin millî ve zengin olması millî duygunun gelişmesinde başlıca etkidir. Türk dili, dillerin en zenginlerindedir, yeter ki bu dil şuurla işlensin.

"Türk aydınlarının kendi kendisini bilmemesinden ve başka milletlerde şu veya bu sebeple üstünlük olduğunu sanarak, kendini onlardan aşağı görmesinden doğmaktadır. Bu yanlış görüşü son vermek için Türklüğümüzü bütün asaleti ve tarihi ile tanımak ve tanıtmak şarttır."

"Yüksel Türk! Senin için yüksekliğin hududu yoktur. İşte parola budur."

"Taş kırılır, Tunç erir, ama Türklük ebedidir"

"Milliyetin çok belirgin niteliklerinden biri de dildir. Türk milletindenim diyen insan, her şeyden önce ve

kesinlikle Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk kültürüne, topluluğuna bağlılığını iddia ederse buna inanmak doğru olmaz."

"Büyük devletler kuran cedadımız, büyük ve şümüllü medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, tetkik etmek, Türklüğe ve cihana bildirmek bizler için bir borçtur

"Asla şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş büyük medeni özelliği ve büyük medeni kabiliyeti bundan sonraki gelişmesi ile geleceğin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır."

Eğitim işlerinde behemehal muzaffer olmak lâzımdır. Bir milletin hakikî kurtuluşu ancak bu surette olur.

Milletleri kurtaranlar yalnız ve ancak öğretmenlerdir.

Öğrenci her ne yaşta olursa olsun, onlara geleceğin büyükleri gözüyle bakılmalı ve öyle muamele edilmelidir.

Milliyetin en belirgin niteliklerinden biri dildir. Türk milletindenim diyen insan her şeyden önce ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk kültürüne, topluluğuna bağlılığını iddia ederse buna

inanmak doğru olmaz.

Türklük, benim en derin güven kaynağım, en engin övünç dayanağım oldu. Kendimi hiçbir zaman Osmanlılığın telkin ettiği başka ulusları öven ve Türklüğü aşağı gören eksiklik duygusuna kaptırmadım.

Bütün insanlar, bir toplumsal vücudun organlarıdır ve bu sebeple birbirine bağlıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür.

Millî ekonominin temeli tarımdır.

Tüccar, milletin emeği ve üretimi kıymetlendirmek için eline ve zekâsına emniyet edilen ve bu emniyete liyâkat göstermesi gereken adamdır.

Bir millete gideceği yolu gösterirken dünyanın her çeşit ilminden, buluşlarından, yükselmelerinden faydalanmalıdır. Fakat unutmayalım ki, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetindeyiz.

Komutan, yaratıcı gücü olan kimse demektir.

(1923)

Biz Batı medeniyetini taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi, kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya medeniyet seviyesi içinde benimsiyoruz.

(1923)

Her fert istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendine mahsus siyasî bir fikre malik olmak, seçtiği dinin icaplarını yapmak veya yapmamak hak ve hürriyetlerine maliktir. Kimsenin fikrine ve vicdanına hâkim olunamaz.

(1925)

Tüketici yaşamak iyi değildir. Üretici olalım.

(1925)

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir.

(1930)

Dilin millî ve zengin olması millî duygunun gelişmesinde başlıca etkidir. Türk dili, dillerin en zenginlerindedir, yeter ki bu dil şuurla işlensin.

(1930)

Eğitim işlerinde behemehâl muzaffer olmak lâzımdır. Bir milletin hakikî kurtuluşu ancak bu surette olur.

(1922)

Milletleri kurtaranlar yalnız ve ancak öğretmenlerdir.

Milliyetin en belirgin niteliklerinden biri dildir. Türk milletindenim diyen insan her şeyden önce ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk kültürüne, topluluğuna bağlılığını iddia ederse buna inanmak doğru olmaz.

(1931)

Türklük, benim en derin güven kaynağım, en engin övünç dayanağım oldu. Kendimi hiçbir zaman Osmanlılığın telkin ettiği başka ulusları öven ve Türklüğü aşağı gören eksiklik duygusuna kaptırmadım.

(1931)

"Türk, Türk olduğu için asildir. Çoğumuz, büyük babamızın babasını hatırlamayız. Bütün soy gururumuzu, Türk olmanın içinde buluruz."

"Mensup olduğum Türk milletinin şan ve şerefi varsa, benim de bir ferdi olmak sıfatıyla şanım ve şerefim vardır."

"Türk Milleti yüzyıllardan beri hür ve müstakil yaşamış ve istiklâli yaşamak için şart saymış bir kavmin kahraman evlatlarından ibarettir. Bu millet istiklalsiz yaşamamıştır, yaşayamaz ve yaşamayacaktır."

"Asla şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş medeni vasfı ve büyük medeni kabiliyeti, bundan sonraki inkişafı ile âtinin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır. "

"Hayattaki yegâne üstünlüğüm, Türk doğmaktır! Muhterem milletime şunu tavsiye ederim ki; sinesinde yetiştirerek başının üstüne kadar çıkaracağı adamların kanındaki, vicdanındaki cevher-i asli'yi çok iyi tahlil etmek dikkatinden bir an feragat etmesin."

"Biz doğrudan doğruya milletseveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin dayanağı Türk topluluğudur. Bu topluluğun fertleri ne kadar Türk kültürüyle dolu olursa, o topluluğa dayanan cumhuriyet de o kadar kuvvetli olur

"Beni olağanüstü bir kişi olarak yorumlamayınız. Doğuşumdaki tek olağanüstülük Türk olarak dünyaya gelmemdir."

"Türk budur: Yıldırımdır, kasırgadır, dünyayı aydınlatan güneştir."

"Eğer bende bazı fevkaladelikler görüyor, buluyorsanız bunları sadece ve yalnız Türk olmama,

Türklüğüme bağlayınız."

"“Ülkeniz sizindir, Türklerindir. Bu ülke, tarihte Türktü bugün de Türk tür ve sonsuza dek Türk olarak yaşayacaktır.”

“Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, göreceklere tahsilin hududu ne olursa olsun, en evvel, her şeyden evvel Türkiye'nin istikbaline, kendi benliğine, milli ananelerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir.”

“Millet sevgisi kadar büyük sevgi yoktur. Kurtuluş Savaşı'nda benim de milletime ettiğim birtakım hizmetler olmuştur zannederim. Fakat bunlardan, hiçbirini kendime mal etmedim. Yapılanın hepsi milletin eseridir dedim. Aranacak olursa doğrusu da budur. Mazide sayısız medeniyet kurmuş bir ırkın ve milletin çocukları olduğumuzu ispat etmek için, yapmamız lazım gelen şeylerin hepsini yaptığımızı ileri süremeyiz. Bugüne ve yarına bırakılmış daha birçok büyük işlerimiz vardır. İlmî araştırmalar da bunlar arasındadır. Benim arkadaşlarıma tavsiyem şudur: Şahsınız için değil fakat mensup olduğumuz millet için elbirliği ile çalışalım. Çalışmaların en büyüğü budur.”

“Yeni Türk yazısı, Türk'ün yaradılıştan gelen zekâ ve kabiliyetini geliştirebileceğinden yeni yazımızı tarlalarında çalışan çiftçilerimize, sürüleri başında dağlarda dolasan çobanlarımıza kadar en az bir zamanda yaymaya çalışmak hepimizin vicdan ve milli haysiyet borcudur.”

ATATÜRK'ÜN TÜRK DÜNYASI VE TÜRK BİRLİĞİ İLE İLGİLİ SÖZLERİ

“Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sınıksız tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprüleri sağlam tutarak. Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür... Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimize içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını beklememeliyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekir.”

29 Ekim 1933, Çankaya Köşkü

Biz balkanları niçin kaybettik biliyor musunuz? Bunun tek sebebi vardır; bu da İslav araştırma cemiyetlerinin kurduğu dil kurumlarıdır. Bizim içimizdeki insanların milli bilinçlerini uyandırdığı zaman, biz Balkanlarda Trakya hudutlarına çekildik. Türk Birliği'nin bir gün hakikat olacağına inancım vardır. Ben

görmesem bile gözlerimi dünyaya onun rüyaları içinde kapatacağım. Türk Birliğıne inanıyorum. Yarının tarihi, yeni fasıllarını Türk Birliğı ile açacak, dünya sükûnunu bu fasıllar içinde bulacaktır. Türklüğün varlığı bu köhne âleme yeni ufuklar açacak, güneş ne demek, ufuk ne demek o zaman görülecek.

(Atatürk'ün Sofrası, İsmet Bozdağ, s.138)

Azerbeycan Türklerinin dertleri kendi dertlerimiz ve sevinçleri kendi sevinçlerimiz gibi olduğu için, onların muratlarına nail olmaları hür ve müstakil olarak yaşamaları bizi pek ziyade sevindirir. Türk'ün saadeti ve mazlumların halası yolunda Azerbeycan Türklerinde kanını dökmeğe amade bulduklarına dair olan beyanatınız istilacılara karşı Türk'ün ve mazlumların kuvvetini artırır pek kıymetli bir sözdür.

(Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri cilt:2,s.21)

ATATÜRKÜN HƏYATININ XRONİKASI

19 may 1881-Mustafanın Selanikdə dünyaya gəlməsi
1893-Mustafanın Selanik Əsgəri Rüşdiyyəsinə qəbul olunması və müəllimi Mustafa Əfəndinin ona Kamal adını verməsi

1896-Mustafa Kamalın Selanik Əsgəri Rüşdiyyəsinə bitirib Manastr Əsgəri İdadisinə girməsi

13 mart 1899-Mustafa Kamalın Manastr Əsgəri İdadisini bitirib İstanbulda Hərbi Məktəbə daxil olması.

10 fevral 1902-Mustafa Kamalın Hərbi məktəbi çavuş kimi bitirərək Hərbi Akademiyaya davam etməsi

11 yanvar 1905-Mustafa Kamalın Hərbi Akademiya-dan məzun olması və mərkəzi Dəməşqdə yerləşən Beşinci Ordunun əmrinə verilməsi oktyabr 1905-
Mustafa Kamalın Dəməşqdə bəzi dostları ilə birlikdə gizli «Vətən və Hürriyyət» cəmiyyətini qurması

20 iyun 1907-Mustafa Kamalın kiçik leytnant rütbəsi alması

13 oktyabr 1907-Mustafa Kamalın Selanikdəki III orduya təyinat olunması

15 – 16 aprel 1909-Mustafa Kamalın 31 art (13 aprel) üsyanından Hərəkət ordusunun komandanı kimi İstanbula hərəkət etməsi

6 sentyabr 1909-Mustafa Kamalın Selanikdə III Ordu Piyada Əsgər Təlimgah komandanı olması

May, 1910-Mustafa Kamalın Mahmud Şevkət

Paşanın yavəri kimi Albaniya hərəkətində iştirak etməsi

13 sentyabr 1911-Mustafa Kamalın Müdafiə Nazirliyinə göndərilməsi

27 noyabr 1911-Mustafa Kamalın minbaşılığa yüksəldilməsi

22 dekabr 1911-Mustafa Kamalın İtaliya – Osmanlı arasında gedən Trablus müharibəsində Tobruk hücumunu uğurla idarə etməsi

25 noyabr 1912-Mustafa Kamalın Çanaqqala Boğazı Kuvayi – Mütrəttəbəsi Hərəkət şöbə müdürlüyünə təyin olunması

27 oktyabr 1913-Mustafa Kamalın Sofiyada hərbi ataşe kimi çalışması

1 mart 1914-Mustafa Kamalın podpolkovnik rütbəsinə yüksəldilməsi

2 fevral 1915-Mustafa Kamalın Təkirdağda 19 – cu ordunu yaratmağa başlaması (25 fevralda ordu quruculuğu başa çatmışdır)

25 aprel 1915-İxtilaf dövlətlərinin Arıburnuna hücum etməsi və Mustafa Kamalın ordusu ilə bərabər düşmənin qarşısını alması

1 iyun 1915-Mustafa Kamalın polkovnik rütbəsinə yüksəldilməsi

8 – 9 avqust 1915-Mustafa Kamalın Anafartalar Qrupu Komandanlığına təyin olunması.

10 avqust 1915-Mustafa Kamalın bilavasitə idarə elədiyi hücumla düşməni geri çəkilməyə məcbur etməsi

17 avqust 1915-Mustafa Kamalın Kirəctəpədə qalib gəlməsi

21 avqust 1915-Mustafa Kamalın II Anafartalar Meydan müharibəsində qalib gəlməsi

14 yanvar 1916 -Mustafa Kamalın Ədirdədə XVI kolordu komandanlığına təyin edilməsi

1 aprel 1916-Mustafa Kamalın mirlivalığa(general - mayor) rütbəsinə təyin edilməsi

7 – 8 avqust 1916-Mustafa Kamalın Bitlis və Muşu düşməndən azad etməsi

7 mart 1917-Mustafa Kamalın Diyarbəkirdəki II ordu komandan vəkiliyinə təyini

16 mart 1917-Mustafa Kamalın Diyarbəkirdəki II ordu komandanı kimi təsdiqi

5 iyul 1917-Mustafa Kamalın Hələbdəki VII ordu komandanlığına göndərilməsi

20 sentyabr 1917-Mustafa Kamalın VII Ordu komandanı kimi Vətənin və millətin vəziyyətindən bəhs edən raportu yazması

15 oktyabr 1917-Mustafa Kamalın VII Ordu komandanlığından istefa verərək İstanbula qayıtması

15 dekabr 1917-Mustafa Kamalın Vəliəhd Vəhdəddinlə Almaniyaya getməsi

16 dekabr 1917-Mustafa Kamalın «I dərəcəli Qılınclı Məcid» nişanı ilə təltif edilməsi

4 yanvar 1918-Mustafa Kamalın Almaniya səfərindən qayıtması

7 avqust 1918-Mustafa Kamala «I dərəcəli Qılınclı

Məcidi» nişanı ilə təqdim edilməsi

26 oktyabr 1918-Mustafa Kamalın rəhbərlik etdiyi orduların düşmənin hücumunun qarşısını Hələbin şimalında alması

31 oktyabr 1918-Mustafa Kamalın İldırım ordularının komandanı təyin edilməsi

13 noyabr 1918-Mustafa Kamalın İldırım Orduları komandalığının ləğvindən sonra İstanbula qayıtması.

30 aprel 1919-Mustafa Kamalın IX ordu müfəttişi təyin edilməsi

15 may 1919-Mustafa Kamalın Padişah Vəhdəddinlə görüşməsi

16 may 1919-Mustafa Kamalın Samsuna getmək üçün Bandırma gəmisi ilə İstanbuldan yola çıxması

19 may 1919-Mustafa Kamalın Samsuna çatmağı.

21–22 iyun 1919-Mustafa Kamalın Amasyadan göndərdiyi bir məktubla bütün milli qüvvələri bir amal və bir təşkilat ətrafında birləşmək məqsədi ilə görüşə çağırması

26 iyun 1919-Mustafa Kamalın Sivasa hərəkət etməyi

3 iyul 1919-Mustafa Kamalın Ərzuruma ilk gəlişi

8– 9 iyul 1919-Mustafa Kamalın rəsmi və əsgər vəzifəsindən istefa verməsi

23 iyul 1919-Ərzurum Konqressinin toplanması və Mustafa Kamalın Ərzurum Konqressində sədr seçilməsi

4 sentyabr 1919-Sivas Konqressinin keçirilməsi və Mustafa Kamalın həmin konqressdə sədr seçilməsi.

11 sentyabr 1919-Mustafa Kamalın Anadolu və Rumeli Müdafiyyəyi Hüquq Cəmiyyətinin idarə heyətinin sədri seçilməsi

20–22 oktyabr 1919-Mustafa Kamalın İstanbuldan gələn Bəhriyyə naziri Saleh paşa ilə görüşməsi və Amasiya Protokolunun imzalanması

7 noyabr 1919-Mustafa Kamalın İstanbulda toplanması planlaşdırılan Osmanlı Məclisi üçün Ərzurumdan millətvəkili seçilməsi

27 dekabr 1919-Mustafa Kamalın Heyəti – Təmsiliyyə ilə birlikdə Ankaraya gəlməsi

16 mart 1920-İstanbulun İxtilaf Dövlətləri tərəfindən işğalından sonra Mustafa Kamalın vəziyyətə bütün dövlət və Milli Məclislər səviyyəsində etiraz etməsi və Ankarada yeni bir Millət Məclisi qurmağa çalışması

23 aprel 1920-Mustafa Kamalın Heyəti - Təmsiliyyə ilə birlikdə Ankaraya gəlməsi

24 aprel 1920-Mustafa Kamalın TBMM-nə sədr seçilməsi

11 may 1920-Mustafa Kamala İstanbul hökuməti tərəfindən ölüm hökmünün çıxarılması

13 sentyabr 1920-Mustafa Kamal tərəfindən Xalqçılıq proqramının TBMM-ə təqdim edilməsi

5 dekabr 1920-Mustafa Kamalın İstanbuldan gələn Osmanlı nümayəndələri Əhməd İzzət və Saleh paşa ilə Biləcik qatar stansiyasında görüşməsi

10 may 1921-Mustafa Kamal tərəfindən B.M.Məclisində Anadolu və Rumeli Müdafiyyəyi Hüquq Qrupunun yaradılması və Mustafa Kamalın həmin qrupa rəhbər seçilməsi

13 iyun 1921-Mustafa Kamalın fransız təmsilçisi F. Boullonla Ankarada görüşməsi

5 avqust 1921-TBMM tərəfindən Mustafa Kamala Ali Baş Komandan statusunun verilməsi

23 avqust 1921-Mustafa Kamalın 22 gün 22 gecə davam edən Sakarya Meydan Müharibəsini idarə etməsi

13 sentyabr 1921-Mustafa Kamalın Sakarya Meydan Müharibəsində qalib gəlməsi

19 sentyabr 1921-Mustafa Kamala T. B. M. M. tərəfindən marşal rütbəsinin və Qazi ünvanının verilməsi

26 avqust 1922-Qazi Mustafa Kamalın Qocətəpədə Böyük hücumu həyata keçirməsi

30 avqust 1922-Qazi Mustafa Kamalın Dumlupınarda Ali Baş Komandan müharibəsində qalib gəlməsi

10 sentyabr 1922-Qazi Mustafa Kamalın İzmirli azad etməsi

1 noyabr 1922-Qazi Mustafa Kamalın təklifindən sonra Böyük Millət Məclisinin səltənətin ləğvini qərara alması

14 yanvar 1923-Qazi Mustafa Kamalın anası Zübeydə xanımın İzmirdə vəfat etməsi

29 yanvar 1923-Qazi Mustafa Kamalın İzmirdə Lətifə xanımın (Uşaqlıgil) evlənməsi

17 fevral 1923-Qazi Mustafa Kamalın İzmirdə ilk Türkiyə İqtisad Konqressini təşkil etməsi

13 avqust 1923-Qazi Mustafa Kamalın ikinci dəfə TBMM sədrliyinə seçilməsi

11 sentyabr 1923-Qazi Mustafa Kamalın Xalq Partiyasını qurması

29 oktyabr 1923-Respublikanın elanı və Qazi Mustafa Kamalın prezident seçilməsi edən Sakarya Meydan Müharibəsini idarə etməsi

13 sentyabr 1921-Mustafa Kamalın Sakarya Meydan Müharibəsində qalib gəlməsi

19 sentyabr 1921-Mustafa Kamala TBMM tərəfindən marşal rütbəsinin və Qazi ünvanının verilməsi.

26 avqust 1922-Qazi Mustafa Kamalın Qocətəpədə Böyük hücumu həyata keçirməsi.

30 avqust 1922-Qazi Mustafa Kamalın Dumlupınarda Ali Baş Komandan müharibəsində qalib gəlməsi.

10 sentyabr 1922-Qazi Mustafa Kamalın İzmirli azad etməsi

1 noyabr 1922-Qazi Mustafa Kamalın təklifindən sonra Böyük Millət Məclisinin səltənətin ləğvini qərara alması

14 yanvar 1923-Qazi Mustafa Kamalın anası Zübeydə xanımın İzmirdə vəfat etməsi

29 yanvar 1923-Qazi Mustafa Kamalın İzmirdə Lətifə xanımın (Uşaqlıgil) evlənməsi

17 fevral 1923-Qazi Mustafa Kamalın İzmirdə ilk Türkiyə İqtisad Konqressini təşkil etməsi

13 avqust 1923-Qazi Mustafa Kamalın ikinci dəfə TBMM sədrliyinə seçilməsi

11 sentyabr 1923-Qazi Mustafa Kamalın Xalq Partiyasını qurması

29 oktyabr 1923-Respublikanın elanı və Qazi Mustafa Kamalın prezident seçilməsi

1 mart 1924-Qazi Mustafa Kamalın Böyük Millət Məclisinin açması və Xəlifəliyin ləğvi ilə bağlı təhsilin birləşdirilməsi məsələsini nitqində qeyd etməsi

23 avqust 1925-Qazi Mustafa Kamalın Kastamonuda ilk dəfə şapka taxması

3 oktyabr 1926-İstanbulda Sarayburnunda Qazi Mustafa Kamalın ilk heykəlinin qoyulması

1 iyul 1927-Qazi Mustafa Kamalın ilk dəfə prezident sifəti ilə İstanbula gəlməsi

15–20 oktyabr 1927- Qazi Mustafa Kamalın CHP-nin II qurultayında tarixi böyük niqtlə çıxış etməsi

1 noyabr 1927-Qazi Mustafa Kamalın ikinci dəfə prezident seçilməsi

4 noyabr 1927-Qazi Mustafa Kamalın Ankara Etnoqrafiya Muzeyində və Yenişəhərdə heykəllərinin açılması

20 may 1928-Əfqan kralı Əmənulla xanın Qazi Mustafa Kamalı ziyarət etməsi

10 avqust 1928-Qazi Mustafa Kamalın Sarayburnunda Türk hərfəri haqqında çıxış etməsi

12 aprel 1931-Qazi Mustafa Kamal tərəfindən Türk Tarix Qurumunun yaradılması

4 may 1931-Qazi Mustafa Kamalın üçüncü dəfə prezident seçilməsi

12 iyun 1932-İraq Kralı Əmir Faysalın Ankarada Qazi Mustafa Kamalı ziyarət etməsi

12 iyul 1932-Qazi Mustafa Kamal tərəfindən Türk Dil Qurumunun qurulması

4 oktyabr 1933-Yuqoslaviya Kralı Qazi Mustafa Kamalı İstanbulda ziyarəti

29 oktyabr 1933-Qazi Mustafa Kamalın Cumhuriyyətin 10 – cu ildönümü ilə əlaqədar olaraq tarixi 10 – cu il nitqi ilə çıxış etməsi

24 noyabr 1934-TBMM-nin Qazi Mustafa Kamala ATATÜRK soyadını verən qanunun qəbul edilməsi

1 mart 1935-Atatürkün dördün dəfə prezident seçilməsi

4 sentyabr 1936-İngiltərə kralı VIII Edvardın İstanbulda Atatürkü ziyarət etməsi

11 iyun 1935-Atatürkün təsərrüfatlarını dövlətə və bir sıra daşınmaz əmlaklarını isə Ankara Bələdiyyəsinə bağışlaması

30 mart 1938-Atatürkün xəstəliyi ilə bağlı Prezidentin mətbuat xidməti tərəfindən rəsmi açıqlamanın yayınlanması

19 iyun 1938-Rumıniya kralı II Karolun Atatürkü İstanbulda ziyarət etməsi

5 sentyabr 1938-Atatürkün vəsiyyətnaməsini yazması (açıq tarixi: 28 noyabr 1938)

16 oktyabr 1938-Atatürkün xəstəliyi ilə bağlı rəsmi açıqlamaların yayınlanmağa başlanması

10 noyabr 1938-Atatürkün ölümü

21 noyabr 1938-Atatürkün cənazəsinin Etnoqrafiya Muzeyindəki keçici məzarə dəfn olunması

19 noyabr 1953-Atatürkün cənazəsinin Anıtqəbirə daşınması

1981-UNESCO-nun aldığı bir qərarla Atatürkün anadan olmasının 100 illiyi ilə əlaqədar olaraq bu ilin bütün dünyada Atatürk ili kimi qeyd olunması

MƏNBƏLƏR

1. Atatürkün Söylev ve Demeçleri, I-III, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
2. Prof. Dr. Utkan Kocatürk. Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe. Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler, Araştırmalar, Belgeler; Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005.

Mündəricat

Ön söz.....	3
Erzurum kongresi`ni açarken	6
Kuvay- i milliye`nin vaziyeti.....	8
Erkanı harbiye-i umumiye Reisi ismet beyin umumi vaziyet hakkındaki demeci münasibetiyle	9
Milli mücadelede biran evvel muvaffak olmak için subaylardan kıtalar teşkili, milletvekillerinin gönüllü kuvvetler teşkil etmeleri ve subayların yanlarındaki hizmet erlerinin alınması hakkındaki Takrir münasebetiyle	11
Erzurum milletvekili durak ve Arkadaşlarının, şark cephesi kuvvetlerinin mütecevizlere karşı mukabele etmemeleri sebeplerinin bildirilmesi hakkındaki Sual takriri üzerine ..	12
Erzurum milletvekili ismail ve arkadaşlarının ermenistan mütareke şartları hakkındaki sual takriri münasebetiyle	25
Vaziyet- i umumiye	26
İkinci toplanma yılını açarken	27
Atatürk`ün, türkiye büyük millet meclisi hükümeti Azerbaycan temsilcisi memduh şevket bey`e mektubu (18 mayıs 1921).....	29
Azerbaycan elçisi ibrahim abilof`a	31
Azerbaycan elçisi abilof`un Söylevine cevap	33
Atatürk`ün, türkiye büyük millet meclisi hükümeti Azerbaycan temsilcisi memduh şevket bey`e mektubu (16 kasım 1921).....	36
Atatürk`ün, türkiye büyük millet meclisi hükümeti Azerbaycan temsilcisi memduh şevket bey`e mektubu (2 şubat 1922).....	38
Atatürk`ün memduh şevket (esendal) bey`in 21 ocak 1922 tarihli mektubuna cevap telgrafı (7 mart 1922)	39
Üçüncü toplanma yılını açarken	40
İkinci dönem birinci toplanma yılını Açarken.....	44

Əlavə

Türkiye büyük millet meclisi hökumeti Azərbaycan temsilçisi memduh şevket bey'in «azərbaycan siyasi firkalar son vaziyeti» Hakkında atatürk'e raporu (7 ocak 1922).....	45
Nəriman Nərimanov haqqında Atatürkə bir məlumat.....	55
Atatürkün həyatı.....	59
Mustafa Kemal nasıl ATATÜRK oldu.....	66
Nutuk'ta ne anlatılıyor	68
Ataturkun milliyetçilik ülkesi ile ilgili sözleri.....	69
Atatürk'ün bilinmeyen gizli kalmış sözleri.....	71
Atatürk'ün Türk Dünyası ve Türk Birliğı ile ilgili Sözleri	81
Atatürkün həyatının xronikası.....	83
Mənbələr	92

«QIT» nəşriyyatının matbaasında nəşr olunub

Dizayner: Zəhid Məmmədov
Texniki redaktor: Rövşanə Nizamiqızı
Korrektor: Nigar Rəhimova